V / TARİH BÖLÜMÜ

AMASYA'YA SESLENİŞ

Türklüğün birliğini kurmak için bu yurtta,
Ey Yeşilırmağını al kan eden Amasya!
Ey tanrı sevgisine ebedi âyet gibi,
Göğsüne dağlarını kalkan eden Amasya!
Ey genç taşta sapıtmış şol Çelebi Mehmedi,
And içirip mükemmel insan eden Amasya!
Ey eski ölülere, oyulmuş mağralarda,
Taşı kefen, mermri mintan eden Amasya!
Ey kızdığı her şehri harabeye çevirmiş,
Timur'a tatlı dille isyan eden Amasya!
Ey iki adımda bir boy atan medresede,
Cümle halkını ehli irfan eden Amasya!
Seni aratmaz artık elma yanaklı dilber,
Eşlerini dallarda iskân eden Amasya!
Ey şahadet parmağı gibi gökte her dağı,
Devamlı bir rükûda iman eden Amasya!
"Karanlık Oda" sının şanlı misafirini,
Kale gibi baş tacı ilân eden Amasya!
Türkün gücü ikinci Ergenekonmuş gibi,
Dağları arasından tuğyan eden Amasya!.

B. Kemal ÇAĞLAR

1. Amasya Adının Kaynağı :

Amasya'nın eski adı AMESEİA dır. Bu ismin nereden geldiği hususunda çeşitli görüşler mevcuttur.

Bazılarına göre şehir, Mısır Hükümdarlarından Amasis tarafından kurulduğu için bu ismi almıştır. Fakat Amasis'in Pon Kıt'asını istilâ ettiğine dair bir kayıt bulunmadığı gibi ,bunun hüküm sürdüğü devirden bir kaç yüzyıl önce Amasya'nın mevcut olduğu da tarihen sabittir.

Bazıları da Amasya ismini, Ermeni Krallarından Amasyus'a nisbet etmektedirler. Bu görüş de, isim benzerliğinden ileri gelen bir yakıştırmadan ibarettir. Çünkü, bu zatın hükümdar olduğu tarihlerde, Pon kıt'asına Hititler hâkim bulunuyorlardı.

Bazı tarihçilerde, Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin karısı Emasiye Amasya'da oturduğu için, şehre önce Emasiye ve sonraları da Emasye denildiğini iddia etmektedirler. Bu iddia da tarihi vakıalara uymamaktadır. Zira, Melik Danişmend Ahmet Gaiz Amasya'yı 1075 yılında zaptetmiştir. Amasya ismi ve şehri ise, dört bin senelik bir tarihe sahiptir.

Amasya ve dolaylarının ilk hakimleri Hititler idi. Bu hususta tam bir ittifak mevcuttur. Bu itibarla Amasya şehrinin bânisinin Hitit Hükümdarı Amas Han olması kuvvetle muhtemeldir.

Eski eserlerde ve kayıtlarda Amasya, Bağdad al Rum, Madinat al hukema, Rumiye i Suğra, Ermeniye i kübra, Hüsn al Mir'at, Kıbletül ulema, Türbetül evliya, Darül fütuh diye tavsif edilmiş ise de esas ismini muhafaza etmiştir.

Amasya'nın bânisi hakkında tarihçiler arasında mevcut fikir ayrılığını, Amasya Tarihi Müellifi Hüseyin Hüsamettin şu şekilde ifade etmiştir:

Bu şehri yapan, devri evailde Emis dir
Derler ki Emasise dahi namı Enis dir
Şair dedi elmasiyeden hazfi selisdir
Elması çıkarmış gibi ahcar Amasya.

2. Amasya'nın Tarihi :

A. İlk Çağlarda Amasya :

Amasya'nın tarihi Hititler'e kadar uzanmaktadır. Anadolu'da Hitit Müttefik Devletlerini teşkil eden hükûmetlerden biri de Mazit (Amasit) hükûmetidir. Amasit Hükûmetinin nüfuzu, Tokat, Sivas, Şarki Karahisar, Canik, Çorum ve Yozgat bölgelerine şamil bulunmakta ve merkezi idaresi Amasya'da idi.

Hitit Hükümdarı Buyon Han'ın ölümü üzerine, Han'lar arasında başlıyan mücadelede, Amasitlerden Mitur Han diğerlerine galebe ederek Anadolu Hükümdarı oldu. Mitur Han'dan sonra sırası ile, Mokay Han, Turnal Han, Amas Han Anadolu Hükümdarı oldular. İşte Amasya şehrinin bânisi bu Amas Han'dır.

Hitit Müttefik Devletlerinin inkırazından sonra, Amasit hükûmetinin nüfuzu eskisine nazaran azalmakla beraber bir müddet daha devam etti, Amasya'nın sevkülceyşi bakımdan taşıdığı önem daha da artarak, Karsan Han zamanında Amasya Kalesi inşa edildi. Bidayette Karsanun adını alan kale, bilâhare Harşene olarak ifade edilmeye başladı

Milâttan önce 1200 yıllarında Boğazlar-

dan geçerek Anadolu'ya akın eden Frigler'in eline düşen Amasya, M. Ö. 700 yıllarında Frigya Krallığı'nın ortadan kalkması üzerine Kimmerler'in idaresi altına girdi.

Lidlerin batıdan, Medlerin de doğudan şiddetli baskınları sonunda Kimmerlerin Anadolu'daki hâkimiyeti de sona erdi. Lidyalılarla Medyalılar arasında M.Ö. 585 yılında vukubulan muharebe sonunda, Kızılırmak bu iki devlet arasında sınır oldu. Amasya'da Persler'in eline geçti. Amasya'nın kesin olarak İran hâkimiyeti altına geçişi İran Şahı II. Ardaşir zamanına tesadüf eder.

İran Devleti, Asya ve Afrika'da istilâ ettiği yerleri 20 büyük Vilâyete taksim eylediği cihetle, Pontus Memleketi 19. Vilâyet itibar edildi. Pontus Vilâyeti Amasya, Erzincan, Erzurum, Tokat, Samsun, Çorum, Sivas, Trabzon, Şarki Karahisar, Gümüşane, Muş ve Yozgat bölgelerini ihtiva ediyor ve merkezi idaresi Amasya şehrinde bulunuyor idi (x). Sırası ile Bazran, I. Mithradates, II. Bazran, II. Mithradates Pontus Valiliği yaptılar.

Makedonya Kralı İskender'in İran Hükümdarı III. Daryüs'ü M.Ö. 331 yılında mağlûp etmesi üzerine, Amasya da İran toprakları ile birlikte İskender İmparatorluğu sınırları içine girdi.

İskender - Daryüs mücadelesinde İranlıların nüfuzunun zail olmasından bilistifade, Amasya'nın son hükümdarı Basan Han'ın evlâdından Mitur Han, II. Mithradates'i Amasya'dan defederek önce istiklâlini ilân etti, bilâhare de İskender'in himayesi altına girdi. İskender'in İran'da meşgul bulunmasından faydalanan İran'ın Kapadokya Valisi Aryarat, İskender'e isyan ve istikllâini ilân etti, Mitur Han'ı iktidardan uzaklaştırarak Pon Kıt'asını zaptetti.

İskender'in ölümü üzerine yerine geçen Perdikas'ın görevlendirdiği General Sabıktas, Pon Kıt'asını işgal ederek Aryarat'ı idam ettirdi ve kendisi Perdikas'ın Kaymakamı, yani Valisi oldu. Sabıktas'ın ölümü ile, Amnetas Kapadokya ve Pon Valisi oldu. Antigon'un harben bertaraf edilerek idaresindeki toprakların İskender'in ümerası arasında taksim edilmesinden yararlanan Amnetas istiklâlini ilân etti.

Aryarat'ın yeğeni II. Aryarat ile, II. Mithradates'in oğlu III. Mithradates aralarında Amnetas'a karşı gizli ittifak aktederek, teşkil ettikleri çetelerle onu senelerce uğraştırdılar. Neticede III. Mithradates Pon Kıt'asını ve Amasya'yı zaptederek, Amnetas'ı bertaraf etti, kendisini Pon Kıt'ası Hükümdarı ilân eyledi, Amasya'da Pon Krallığının Hükûmet Merkezi oldu (M.Ö. 291).

Sırası ile IV. Mithradates, V. Mithradates (Merzifon Kalesi'ni inşa ettirmiştir), I. Farnas, II. Farnas (Kastamonu ve Ankara'yı zaptetmiştir), VI. Mithradates (Hükûmet Merkezini Amasya'dan Sinop'a nakletmiştir), VII. Mithradates Amasya'da Pontus Hükümdarlığı yaptılar. VII. Mithradates zamanında Kapadokya işgal edildi, Paflagonya (Kastamonu) ve Galatya (Ankara, Çankırı) zaptedildi ve Amasra Kalesi inşa olundu. Roma Devleti'nin Asya'ya doğru genişleme siyasetinin neticesi olarak, sıra ile, Lüküllüs ve Pompeius komutasında gönderilen Roma Orduları Amasya'yı işgal ettiler ve her defasında Amasya ve Pon Kıt'ası VII. Mithradates tarafından geri alındı. Romalılarla yapılan harplerde Amasya büyük tahribata uğradı, işgal sırasında kaleleri yıktırıldı. VII. Mithradates Romalılar tarafından ileri sürülen sulh şartlarını kabul etmiyerek Roma üzerine yürüdü, oğlu Farnas'ın isyan edip Roma tarafını tutması üzerine, bu hareketten müteessir olarak kendisini bir nefere katlettirdi.

Babasının ölümü üzerine M.Ö. 46 yılında Pontus Hükümdarı olan III. Farnas zamanında, Romalılarla yapılan sulh yeniden bozuldu. Mısır'da hazırlıklarını tamamlıyan Roma İmparatoru Sezar Kapadokya üzerine yürüdü, muharebede III. Farnas'ın yenilerek öldürülmesi üzerine, Pon Kıt'asının idaresi Dizutar İlis'e tevdi edilerek Pontus Hükümdarlığı Roma himayesinde bir devlet haline getirildi. Dizutar İlis'in ölümü üzerine, yerine oğlu Amnetas, Roma Hükümdarı tarafından Amasya Hükümdarlığına nasbe-

---

(x) Bkz: Abdi Zade Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi C. 2, S. 146

Amasya Kalesi ve Kral Mezarları

Ferhad Su Kanalı

dildi. Amnetas'ın evlâd bırakmadan M.S. 25 yılında ölümü ile, Pontus Hükûmetine son verilerek toprakları Roma arazisine dahil edildi.

Bu devreden zamanımıza intikal eden tarihî eserler arasında Kral Mezarlarını, Kaleleri, Köprüleri, Ferhad Su Yollarını zikredebiliriz. Meşhur coğrafyacı Amasya'lı Strabon bu devrede yaşamış, VII. Mithradates ile III. Farnas zamanına yetişmiştir.

B. Roma ve Bizans İmparatorlukları Devrinde Amasya :

Roma Devleti Pontus Hükûmetine son verdikten sonra, Pon Kıt'ası ile Kapadokya birleştirilerek Armenyak ismi ile bir Vilâyet kuruldu, Valiliğine Cermanikos getirildi. Vilâyetin merkezi olan Amasya'ya Metropol denilmeye başladı. Cermanikos'tan sonra, Amasya Kalesi'ni imar ederek Cilanos Polis ismini veren Silenius Vali oldu.

İmparator Konstantin, doğu ve batı imparatorluğunu birleştirerek kendisini müstakilen Roma İmparatoru ilân ettikten sonra, Pon Valiliğine Pelin'i ve Amasya Metropolitliğine de Astris'i tayin etti. Bu tarihten itibaren Pon Kıt'asında hıristiyanlık şiddetini arttırdı ve hıristiyan olmıyanlara, hıristiyanlığı kabul ettirmek için, çeşitli tazyik ve işkence yapıldı. İmparator Konstantin, imparatorluğunu evlât ve akraba arasında taksim eylediği zaman, Pon ve Kapadokya Krallığına yeğeni Valentiyen'i tayin etti. Vali Pelin ile Metropolid Astris de Kralın Müşaviri oldular.

Roma İmparatoru Teodos imparatorluğunu oğulları arasında ikiye taksim ettiği zaman, Pon Kıt'ası tamamiyle Bizans İmparatorluğuna isabet etti. Onbir Liva'dan müteşekkil bir Vilâyet itibar edildi ve Amasya şehri de Vilâyet'in merkezi oldu (x).

Pon Kıt'ası 391 yılında, Hazer Hükümdarı Salib Han komutasında bulunan Peçeneklerle Komanlar tarafından işgal edildi. Peçenekler'in Serdarı olan Sungay Han idareyi ele alarak Amasya'yı karargâh yaptı. Pon Kıt'ası ve Amasya Sancağı yarım asra yakın bir zaman Peçenekler'in idaresi altında kaldı. 451 yılında, Bizans İmparatoru Marsiyanus tarafından, Peçenekler'den geri alındı.

Bizans idari teşkilâtına göre, İmparatorluk Doğu ve Batı namı ile iki Hassa Kumandanı'nın idaresine verilmişti. İstanbul'da oturan Doğu Hassa Kumandanı'na Doğu, Mısır, Anadolu, Pon ve Trakya Patrikleri bağlı idi. Pon Vilâyeti Patriği Amasya'da oturuyordu.

Böylece, Roma İmparatorluğu devrinde Metropol olan Amasya şehri, Metropolit idaresinde bulunduğu halde, Bizans devrinde Patrik idaresinde idi. Vilâyet'in dinî işlerini yürüten Patrik'ten başka, idari ve askeri işlerini yürüten, Prefektüs namı ile bir de Vali vardı. Ancak bütün nüfuz Patrikte idi.

İlk Amasya Patriği Aya Nikaus'tur. Aya Nikaus'tan sonra Amasya Patrikleri içinde en ziyad maruf olanı Entimus ile Aya Vasilus'tur. Amasya Prefektüsleri içinde en meşhuru Phokas olup, bilâhare Bizans İmparatoru oldu.

İran Hükümdarı Hüsrev Perviz, Amasya ve Pon Kıt'asını 609 yılında işgal etti ise de, 619 yılında Bizans İmparatoru Herakliyus buraları İranlılardan geri aldı.

İran Hükümdarlarının tecavüz ve taarruzlarından kurtulan Amasya şehri ve Pon Kıt'ası, 707 yılından itibaren, Emir Müslüme Komutasındaki Arap Ordularının saldırılarına hedef olmaya başladı.

Araplarla Bizanslıların Pon Kıt'ası ve Amasya şehri üzerindeki mücadeleleri, aşağıdaki kronolojik seyri takip etmiştir:

Emevilerin Doğu Valisi Emir Müslüme, 708 yılında Amasya Patriği Kalis'i yenerek, Amasya'yı işgal etti. Emir Müslüme'nin avdetini fırsat bilen Bizans İmparatoru Vartan, bir sene sonra, Müslüme'nin adamlarını uzaklaştırarak Amasya'yı geri aldı.

710 yılında ordusu ile Amasya'yı yeniden kuşatan Emir Müslüme, Bizans'ın Anadolu Valisi Leon ve Amasya Patriği Agriton'un şiddetli müdafaası ile karşılaştı ve Karaman Dağı'ndan şehre girmek üzere yaptığı taarruz, pek çok ölü ve yaralı veril-

---

(x) Livalar; Amasya, Erzincan, Tokat, Canik, Çorum, Yozgat, Sivas, Trabzon, Şarki Karahisar, Gümüşhane, Lazistan'dan ibaret idi.

mesine rağmen, akim kaldı. Ertesi yıl aldığı yeni kuvvetlerle Amasya'ya taarruz eden Emir Müslüme, şiddetli bir muharebeden sonra, Patrik Agriton'un başının Battal Gazi isimli bir mücahit tarafından kılıçla kesilmesi üzerine sarsılan Bizans askerlerini yenerek, Karaman Dağı'ndan şehre girdi, 712 yılında Pon Kıt'asının fethini tamamladı.

İmparator Leon tarafından Pon Valiliğine tayin edilerek emrine bir ordu verilen İsakyüs, Müslüme'nin adamlarını Amasya'dan çıkararak, 715 yılında kaybedilen yerleri geri aldı.

Emevi Halifesi Süleyman iki ordu tertip ederek, birini oğlu Davud komutasında Amasya'ya, diğerini de Emir Müslüme komutasında İstanbul üzerine gönderdi. Emir Davud 716 yılında, ufak bir çarpışmadan sonra Amasya'ya girdi. Vali İsakyüs, Emir Davud'un Emir Ceune'yi maiyetindeki bir miktar askerle Amasya'da bırakarak geri dönmesinden faydalanarak şehri geri aldı, Emir Ceune'yi Sivas'a kadar takip ederek bütün Pon Kıt'asını kurtardı.

726 yılında Pon Valisi olan Konstantin'in Malatya'yı zaptetmesi ve müslümanlara çok fena muamelelerde bulunması, yeni bir Arap seferine sebep oldu. Halife Hişşam tarafından emrine bir ordu verilen Emir Müslüme, Malatya ve Kayseri şehirlerini fethetti, kuvvetlerinin bir kısmını Ankara cihetine, diğer kısmını da Emir Muaviye komutasında Amasya'ya gönderdi Emir Muaviye 730 yılında Amasya'yı zaptetti, Bizans Valisi Konstantin Sinop taraflarına kaçtı. Emir Muaviye'nin Amasya'dan ayrılması üzerine, Vali Konstantin topladığı kuvvetlerle Amasya'ya yürüyerek Pon Kıt'asını tamamı ile geri aldı.

Emir Muaviye 732 yılında Amasya'ya yeniden taarruz etti ise de başarı kazanamadı. 733 yılında tekrarlanan taarruzda, Konstantin yenilerek esir düştü ve Emir Muaviye muzafferâne bir şekilde Amasya'ya girdi.

Emir Muaviye bir müddet Amasya'da kalarak gerekli tensikatı yaptı, Cemal Bin Beşir'i Amasya Valiliğine tayin etti ve emrine bir miktar kuvvet bırakarak Şam'a döndü.

Bizans İmparatorlu Leon, Pon Kıt'asını kurtarmak için Yuanis komutasında bir ordu teşkili hazırlığına koyuldu. Bu hazırlığı öğrenen Halife Hişşam, oğlu Emir Süleyman idaresine bir ordu vererek Amasya'ya gönderdi. 736 yılında vukubulan muharebede, Emir Süleyman Yuanis'in ordusunu bozarak onu Sinop'a kadar sürdü.

Emir Süleyman'ın Amasya'da 500 kadar mücahit bırakıp Şam'a geri dönmesinden sonra, İmparator Leon, topladığı kuvvetlerle Yuanis'i tekrar Amasya'ya taarruz ettirmek için hazırlığa başladı. Yuanis 738 yılında hazırlığını ikmal ederek taarruza geçti ise de, Halife Hişşam'ın oğlu Emir Müslüme'nin imdada yetişmesi ile, Bizans Ordusu yenildi ve Kastamonu taraflarına çekilmeye mecbur kaldı. İmparator Leon, Emevi Devletinin dahilen meşgul bulunmasından bilistifade, General Yuanis'i yeni bir ordu ile göndererek Amasya'yı geri aldırdı.

Abbasilerin iktidara gelmeleri üzerine, Emevi Hanedanı'na mensup zevattan Amasya Fatihi Muaviye'nin oğlu Eban ile onun oğlu Abdullah firar ederek Amasya'ya sığınmışlardı (751 yılı). Vali Yuanis'in kendisine sığınan bu zevatı ve maiyetlerini katlettirmesi ve müslümanları hıristiyanlığı kabule zorlaması yeni bir harbe sebep oldu. Halife Ebu Cafer-ül Mansur tertip eylediği 70.000 kişilik bir orduyu Emir Abdulvahap komutasında Bizans üzerine gönderdi. Emir Hasan idaresindeki kuvvetler Amasya'ya harbederek girdi. Emir Hasan'ın Amasya'dan ayrılması üzerine, Vali Yuanis Amasya'ya yeniden hücum etti ise de, iki sene müddetle devam eden harpten kesin bir sonuç alamadı.

Bizanslıların yapılan sulhü bozarak 759 yılında General Yuanis marifetiyle Amasya'yı zaptetmeleri üzerine, Emir Malik Komutasındaki Abbasi Ordusu, 761 yılında Amasya'da Bizanslıları perişan etti, General Yuanis muharebede öldürüldü. Emir Malik bu başarısına binaen Amasya Emiri oldu.

774 yılında General Manuil'in Amasya'yı işgal edip Emir Yezid'i firara icbar eylemesi üzerine, Emir Hasan idaresinde gön-

derilen kuvvetler, Bizanslıları yenilgiye uğratarak sulh yapmaya mecbur bıraktı. Emir Yezid tekrar Amasya Valisi oldu.

748 yılında İmparatoriçe İren'in Başkomutan Tekfur'u kaybedilen yerlerin istirdadına memur ederek Anadolu'ya göndermesi üzerine, Amasya Valisi Yezid mukavemet edemiyerek Bağdad'a döndü ve Amasya tekrar Bizanslıların eline geçti. 785 yılında Elcezire ve Halep'ten gönderilen kuvvetler Amasya önlerine kadar geldi iseler de, şehri alamıyarak yenilgiye uğradılar.

Halife Harun Reşit zamanında, Emir Mâbuf Bizanslıları yenerek Amasya'ya kadar geldi, müslüman esirleri kurtararak Bizanslıları sulha mecbur etti. Bizans İmparatoru Tekfur (Nikforus) un, selefi İmparatoriçe İren'in verdiği cizyeyi Harun Reşit'ten geri istemesi yeni bir harbe sebep oldu, Amasya Emir Kasım tarafından işgal ve tahrip olundu.

827 yılında Bizans İmparatoru Teofilos zamanında, Pon ve Kapadokya Kıt'alarında oturan müslümanlara yapılan tecavüz ve kötü muamelelerle sulh şartlarının ihmal edilmesi üzerine, Halife Abdullah El Memun ordusu ile Amasya üzerine yürüdü. 830 yılında Amasya'yı işgal ederek Bizanslıları sulha mecbur etti.

Sulh şartlarının ihlâl edilerek müslüman halka fena muamele yapılması, Bizans arazisinin yeniden istilâsına ve Amasya'nın tekrar işgaline sebep oldu, Halife Mehmet El Mutasım 836 yılında Ankara'yı tahrip ettikten sonra Amasya'yı işgal eyledi. Bilâhare Bizanslılarla sulh yaparak Amasya'dan ayrıldı.

893 yılında Bizans İmparatoru olan Leon devrinde Abbasilerle münasebet yeniden bozuldu, Emir Ebu Cafer Ahmet komutasındaki kuvvetler Elbistan ve Darende gibi beldeleri tahrip ederek Amasya'ya cebren girdiler, burada bir müddet kalarak Bizanslıları sulha mecbur bıraktılar.

906 yılında Halife El Muktafi zamanında, Abbasi orduları Kayseri, Elbistan ve Darende'yi tahrip ederek Amasya üzerine yürüdüler, Bizans ordusunu yenerek Amasya Patriği ile Komutanını esir aldılar.

Bir müddet sonra Amasya, Halep Hükümdarı Seyf üd Devle'nin sürekli taarruzlarına hedef olmaya başladı. Abbasilerin son devirlerindeki zaaftan yararlanan Bizanslılar, islâm ülkelerine hücumlarını arttırmışlardı. Bizansın Pon ve Kapadokya Valisi Bardas Phokas ile Kilikya Valisi İoannes Çimişkes, Seyf üd Devle'nin Şam'a yürümesini fırsat bilerek, Haleb'e kadar bütün islâm ülkelerini viraneye çevirmişlerdi. Adı geçen Valiler Amasya'lı oldukları için, Seyf üd Devle, bunlardan hareketlerinin intikamını almak üzere, 12 sene müddetle Amasya (Harşene) ya hücum etti. Üç sefer Amasya'yı işgale muvaffak olan Seyf üd Devle, pek çok ganaim ve esir almasına rağmen, çok tehlikeli durumlara da düştü.

Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'ın öldürülmesi üzerine, yeğeni Bardas Phokas 965 ve 967 yıllarında isyan ederek Amasya'da Krallığını ilân eyledi ise de, isyan her defasında Bizans ordusu tarafından bastırıldı.

Bizans İmparatoru Romanos'un Malazgirt'te Selçuki Hükümdarı Alpaslan tarafından mağlûp edilmesinden sonra, Anadolu'da Bizans hakimiyeti çökmeye başladı. 1075 yılında Amasya, Alpaslan'ın Emirlerinden Melik Danişment Ahmet Gazi tarafından zaptedildi. Böylece Amasya'daki 700 senelik Bizans hakimiyetine son verildi.

C. Danişmentler Devrinde Amasya :

14/Şubat/1075 günü sabahı muzafferâne bir şekilde Amasya Kalesi'ne ayak basan Melik Danişment Ahmet Gazi, bir kaç gün önce gönderdiği elçiyi astıran Bizans'ın son Valisi Jutateüs'ü aynı yerde astırmak suretiyle adaleti tecelli ettirdi, Bizans hâkimiyetine son verdi. Artık Amasya Danişmentlerin merkezidir. Tarih, Melik Ahmet Danişment Gazi'yi Amasya Fatihi olarak kaydedecektir.

Amasya'nın zaptını müteakip, kısa zamanda, Canik ve Şarki Karahisar ve dolayları Suli, Çankırı ve dolayları Çavlı, Kayseri ve Ankara ile dolayları Tursan Beyler'in gayretleri ile fethedildi, eski Pon ve Kapadokya Kıt'ası tamamı ile Melik Daniş-

ment Ahmet Gazi idaresi altına girdi (x).

Danişmentler, bir taraftan kaybettikleri yerleri geri almak için General Kalidis komutasında Trabzon'a çıkıp Şarki Karahisar üzerine yürüyen Bizans ordusu ile, diğer taraftan da Sinop'ta karaya çıkarak içeri doğru yürüyen Haçlı Ordusu ile çarpışmak durumunda kaldılar.

Babası Melik Danişment Ahmet Gazi'nin Niksar'da ölümü ile Danişment Hükümdarı olan Gazi İsmail Han, Suluova'da Haçlı Ordusu'na yenildiğinden, Amasya'yı tahrip ederek adamları ile birlikte dağa çekildi. Amasya'yı işgal ederek halen Frenkler denilen yerde konaklıyan Haçlı Ordusu da büyük tahribat yaparak şehri taş yığını haline getirdi. Bu yüzden İlk Çağ asarı olarak ne bir kilise, ne de bir bina bırakıldı. Amasya'da şimdiki Venk civarındaki koca ve eski bir Patrikhane ve Komenler'in yaptırdığı kiliseler, saraylar ile Aya Vasilüs, Phokas namları ile meşhur olan kiliseler yığın yığın taşlardan ibaret kaldı. Bunları yıkanların her halde Haçlı Orduları olduğu zan olunur. Çünkü o zaman Hıristiyanlık âleminde Şark ve Garp Kiliseleri aralarında bulunan husumeti mezhebiye pek müthiş olduğu ve Haçlı Ordusu'nun Şark Kiliselerini Rumluğuna rağmen sair yerlerde yıktıkları tarihen meşhurdur (xx).

Amasya'da üç ay kalan Haçlı Ordusu, dağlara çekilen Gazi İsmail Han kuvvetlerinin hücum ve baskınlarından bizar olarak, Ziyare Kasabasını da tahrip ederek geldiği yere döndü.

Gazi İsmail Han bir taraftan Amasya'yı imar etmeye çalışırken, bir taraftan da Şarki Karahisar ve Niksar'ı Bizanslılar'dan geri aldı. İznik taraflarında Selçuk Hükümdarı Kılıçaslan'ı yenerek Kayseri üzerine yürüyen, Kayseri'de Gümüştekin'e yenilen Haçlı Orduları, Ankara'yı zaptederek Vali Fetih Han Gazi'yi çekilmeye mecbur ettikten sonra, Amasya üzerine yürüdüler. Gazi İsmail Han ile Fetih Han Gazi, Haçlı Ordularını Çorum civarında pusuya düşürerek imha ettiler.

Selçuki Hükümdarı Sultan Kılıçarslan'ın Musul'dan çekilirken nehre düşüp boğulması üzerine, Selçuki ve Danişment ülkeleri birleştirilerek Gazi İsmail Han Anadolu Hükümdarı, Amasya'da Anadolu Hükûmetinin merkezi oldu. Gazi İsmail Han'ın 1112 yılında ölümü üzerine, kardeşi Konya Valisi Melik Şemseddin İbrahim Anadolu Hükümdarı ve Konya Hükûmet Merkezi oldu, Fetih Han Gazi de Amasya Valiliğine getirildi.

Anadolu Hükümdarı Sultan İbrahim Han'ın 1116 yılında ölümü ve Sultan Mesut'un Selçuki ülkesini zaptederek Konya Hükümdarı olması üzerine, Niksar Emiri Sunkur Han da Amasya Hükümdarlığına getirildi. Amasya böylece tekrar Danişmentler'in merkezi oldu.

Sultan Sunkur Han'ın 1134 yılında ölümü üzerine, Melik İzzettin Mehmet Gazi Hükümdar oldu. Annesi cariye olduğundan yarı asil sayılan Melik İzzettin Mehmet Gazi, 1140 yılında iktidardan uzaklaştırılarak Niksar Emirliğine getirildi ve yerine Niksar Emiri Yağıbasan Gazi Hükümdar oldu.

Emirlerin birbirleri ile ve Hükümdar Yağıbasan Hasan'la mücadeleye girişmelerinden yararlanan Selçuki Hükümdarı Sultan Mesut, 1143 yılında Danişment ülkesini zaptederek Anadolu Hükümdarı oldu ve Danişmentler'in merkezi Amasya'yı da kendisine hükûmet merkezi yaptı.

D. Selçuklular Devrinde Amasya

Sultan Mesut ,bu gün Yüzevler Mahallesi olan yerde, Simure Kasabasını kurmuş, İç Kale'yi onartmış, cami, medrese, hamam ve saray inşa ettirmek suretiyle şehrin imarına hizmet etmiştir. 1160 yılında ölümü üzerine, vasiyeti veçhile, büyük oğlu Kılıçarslan Konya, küçük oğlu Şehinşah'ta Amasya Hükümdarı oldular.

Selçuki Hükümdarlarının Ankara civarında Bizans ve Haçlı Orduları ile meşgul

---

(x) Kayseri'ye Emareti Tursan Beye, Ankara Emareti Çavlı Beye, Sivas Emareti Yağıbasan Beye, Trabzon ve havalisi Emareti de Suli Beye verilmişti.

(xx) Abdi Zade Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi C. 2, S. 303.

bulunmalarını fırsat bilen Niksar Emiri Yağıbasan Gazi, Niksar'da Hükümdarlığını ilân ve oğlu Cemalettin İsmail Gazi Beyi Amasya'ya, diğer adamlarını da Kayseri ve Sivas Emirliklerine tayin etti. Ankara Harbi'nden sonra Sultan Şehinşah, 1166 yılında Amasya'yı harple zaptederek, Danişmentlerin idaresine son verdi.

Sultan Şehinşah'ın 1179 yılında ölümü ile Gıyaseddin Mehmet Han Amasya Hükümdarı oldu. Fakat Konya Hükümdarı Sultan Kılıçarslan II. bunu iktidardan uzaklastırarak, Amasya Hükûmetini ikiye böldü ve Sultan Nizamettin Ergun Han'ı Amasya, Sultan Celâleddin Sencer Han'ı da Ankara Hükümdarlığına getirdi.

1197 yılında Ergun Han, Konya Hükümdarı Rükneddin Süleyman Han tarafından, iktidardan uzaklaştırılarak Sultan Celâleddin Sencer Han Amasya Hükümdarı oldu.

Sultan Celâleddin Sencer Han'ın Bizanslılarla yapılan muharebede ölümü üzerine oğlu Sultan Nasreddin Süleyman Han Amasya Hükümdarı oldu. 1209 yılında Erzurum Hükümdarı Tuğrul Han Amasya'yı zaptederek onu bir Vilâyeti haline getirdi. Ancak, Amasya'nın Erzurum Selçuki Hükûmetine iltihakı uzun sürmedi, Amasya Emirleri Konya Hükûmetine bağlı olduklarını açıklıyarak Vali Sultan Gıyaseddin Mesut Han'ı Erzurum'a iade ettiler. Konya Hükümdarı Keykâvus Han Amasya Valiliğine Bedreddin Ebubekir Beyi tayin etti.

Bedrettin Ebubekir Beyden sonra sıra ile, Sultan Rükneddin Kayser Han, Sultan İzzettin Selçuk Han (1219-1222), Mübarezeddin Halife Alp-Hilfetgazi (1222-1227), Kamereddin Karaman Bey (1227-1229), Hacı Nureddin Tuğrak Bey (1229-1234), Emir Hüsameddin Bereket Han (1234-1238), Zaireddin Hurşit Bey (1238-1239), Hacı Mübarezeddin Armağanşah Amasya Valiliği yaptılar.

Amasya Tekkesinde inzivaya çekilen Baba İshak adındaki şeyh 1239 yılında Peygamberliğini ilân etti ve hareket kısa zamanda genişledi. Baba İshak Konya üzerine yürümeye hazırlandığı sırada, Sultan Gıyaseddin Keyhusrev tarafından Kırşehir'de mağlup edilerek Amasya'da ele geçirildi ve adamları ile birlikte astırıldı. Babailer'den bir grup, bir gece isyan ederek, Vali Mübarezednin Armağanşah'ı öldürdüler. İsyan bastırıldı ve Alâeddin Alişir Bey 1240 yılında Amasya Valisi oldu.

Moğol İmparatoru Küyük Han zamanında, Baycu Nuyin komutasındaki Moğol Ordusu Erzurum'u işgal ederek Sivas üzerine yürüdü, 1243 yılında verilen muharebede Selçuki ordusu yenilgiye uğradı, Amasya Valisi Alâaddin Alişir Bey muharebede öldü ve yerine Seyfeddin Haydar Bey getirildi. Amasya'ya sığınan Sultan Alâaddin Keyhusrev, Moğollarla şartları çok ağır bir sulh imzalamak zorunda kaldı.

Sulh akdi gereğince, Anadoludaki bütün Selçuki ülkesi Moğol İmparatoru'nun nüfuzu altına girdi, Anadolu'nun idaresi Anadolu Nazırı (Genel Valisi) olan Baycu Nuyin'e verildi.

E. İlhanlılar Devrinde Amasya :

Moğol Hakimiyeti altına giren Selçuki ülkesi, Kızılırmak sınır alınarak iki Daire'ye taksim edildi, Amasya Eyaleti Rumiye içinde kaldı ve Valiliğine Seyfeddin Toruntay getirtildi.

Emaretlerin, memuriyetlerin Anadolu Nazırı Baycu Nuyin tarafından tevcih olunması ve hükûmet işlerine yerli yersiz müdahale edilmesi, Moğolların her vesile ile yağmaya ve tahribata başvurmaları neticesi huzursuz bir devre başladı. 1253 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in Saltanat'ı terkederek invivaya çekilmesi üzerine, oğulları arasında senelerce sürdürülen bir saltanat mücadelesi de meydana geldi.

1258 yılında Moğol İmparatoru Mengü Han'ın ölümü üzerine, İlhanlı Hükûmetini teşkil edn Hulâgû Han Anadolu'yu işgal etti ve böylece Amasya Vilâyeti de İlhanlıların nüfuzu altına girdi.

Hulâgû Han 1259 yılında Selçuki Ülkesi'ni ikiye ayırarak, Kızılırmağın doğusundaki yerlerin idaresini Simure'de oturmak kaydı ile Sultan Rükneddin Kılıçarslan Han'a verdi, Vali Seyfeddin Toruntay'da Saltanat Naibi oldu.

Sultan Rükneddin Kılıçarstlan Simure Hükümdarı iken Amasya, Sivas ve Tokat beldelerinde sıra ile oturmuş ve işleri Saltanat Naibi Seyfeddin Toruntay yürütmüştür.

1261 yılında Konya Hükümdarı Rükneddin Keykâvus Hulâgû Han tarafından Saltanattan uzaklaştırıldı ve Rükneddin Kılıçarslan müstakilen Anadolu Hükümdarı oldu.

Saltanat Naibi Seyfeddin Toruntay'ın Mısır Harbi'ne iştirak etmek üzere, İzzettin Beyi Vali Kaymakamı olarak bırakıp, Amasya'dan ayrılmasını fırsat bilen Celâleddin Mah Alem Bey Vali Kaymakamını öldürerek Amasya'ya hakim oldu isede, 1277 yılında Mısır Harbinden dönen Seyfeddin Toruntay tarafından katledildi.

Toruntay'ın 1280 yılında ölümü ile yerine oğlu Nasreddin Mehmet Bey tayin edildi isede, bu da 1282 yılında azledilerek Necmeddin Ferruh Bey Amasya Valisi oldu. Moğol İmparatoru Ergun Han Sultan Gıyaseddin Mesut II yi Amasya Hükümdarlığına getirdi, Necmeddin Ferruh Bey de onun Veziri oldu.

Sultan Gıyaseddin Mesun II. nin 1291 yılında Anadolu Hükümdarı olarak Konya'ya gitmesi üzerine, İzettin Mehmet Pervane Bey Amasya Valisi oldu isede, kendisi Konya'da oturduğundan Celâleddin Mehmet Bey Vali Kaymakamı olarak vazife gördü.

Sultan Mahmut Gazan Han 1295 yılında Selçuki Saltanatını ilğa ederek Anadolu'yu dört kısma ayırıp her kısma bir Mültezim tayi nettiği vakit, İzzettin Mehmet Bey de Amasya Mültezimi oldu.

Vaki rica üzerine, Sultan Mahmut Gazan Han 1296 yılında eski kararını değiştirdi ve Harşene Kalesi'nde hapsettirdiği Sultan Gıyaseddin Mesut II. yi Amasya Hükümdarı yaptı.

Moğolları Anadolu'dan çıkarmak ve amucası Amasya Hükümdarı Sultan Gıyaseddin Mesut'u müstakilen Anadolu Hükümdarı yapmak için Baltubay'ın Amasya'da isyan etmesi üzerine, Moğol Serdarı Kutluğşah Kırşehir yakininde asileri yenilgiye uğrattı ve esir edilerek Tebriz'e gönderilen Sultan Gıyaseddin Mesut Gazan Han'ın emri ile Hemedan Kalesine hapsedildi. 1298 yılında Amasya Valiliğine getirilen Muhzebeddin Mesut Bey'in muharebede ölmesi üzerine, 1299 yılında Şemseddin Ahmet Bey Amasya Valisi oldu.

Mısır'a tertip ettiği seferin Halep'te başarısızlığa uğraması ve Anadolu'da durumunun sarsılması üzerine Sultan Mahmut Gazan Han, kamu oyunu yatıştırmak maksadı ile, Hemedan Kalesi'nde hapiste olan Sultan Gıyaseddin Mesut II. yi 1300 yılında tekrar Amasya Hükümdarı yaptı. Sultan Gıyaseddin Mesut II. 1304 yılında çiftliğinde öldü.

Böylece, Amasya'da hükûmet eden Selçukilerin ilki I. Sultan Mesut olduğu gibi sonuncusu da II. Sultan Mesut oldu.

Sultan Mesut'un ölümünden sonra, Uç Beyleri'nin istiklâlleri altında bulunan yerler müstesna olmak üzere, Selçuki Ülkesi 5 Eyalete taksim edildi. Bu Eyaletlerden bir kısmı müstakil, bir kısmı da doğrudan doğruya İlhanlı Hükûmeti idaresine bağlı idi. İlhanlı Hükûmeti idaresine bağlı yerlerden biri, Amasya, Tokat, Canik, Çorum, Şarki Karahisar, Kırşehir, Kayseri, Yozğat Livaları ile mülhakatından ibaret bulunan ve merkezi Amasya Şehri olan Anadolu Eyaleti'dir.

Anadolu Eyaleti'nin idaresi, Sultan Mesut'un Veziri Şemsettin Ahmet Beye verilmişti. 1312 yılında vukubulan ayaklanmada Şemseddin Ahmet Bey öldürüldü. İlhanlı Hükümdarı Mehmet Olcaytu Han, Sultan Mesut'un oğlu Taceddin Altunbaş'ı Simure Hükümdarı olarak Amasya'ya gönderdi.

Olcaytu Han'ın 1316 yılında ölümü üzerine, Anadolu Nazırı İşbuğa Nuyin Taceddin Altunbaşı hal ederek istiklâlini ilân etti. İşbuğa Nuyin 1320 yılında öldü, Anadolu Eyaleti Eyaleti Rumiye Valisi Timurtaş Beyin nüfuzu altına girdi, Valiliğine Taceddin Mehmet Bey getirildi. Taceddin Mehmet Bey'in Sivas Emiri Timurtaş Beyin Müşaviri olması üzerine, Nasreddin Ahmet Bey Amasya Valisi oldu.

Timurtaş Beyin isyanını bastıran Karaman Zade Yahşi Bey ile eniştesi Devletşah Bey, Timurtaş'ın adamları Amasya'ya sığındıkları için Amasya'yı muhasara ettiler, Amasya Valisi muharebede öldü, 1326 yılında Amasya'yı zaptederek, İnançoğlu Seyfeddin Banukşah'ı Amasya Emiri yaptılar.

Banukşah'tan sonra sıra ile Şahabeddin Şadi Bey (1332-1336), Şerafeddin Yakupşah

(1336-1338), Sultan Taceddin Altunbaş ikinci defa (1338-1340) Amasya'da Valilik yaptılar.

İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında erkek evlât bırakmadan ölümü üzerine, İlhanlılar'ın Anadolu'daki nüfuzu zail oldu. Durumdan yararlanan Niksar Emiri Taceddin Doğanşah, Taşova'da verdiği harpte galip gelerek 1340 yılında Amasya'yı işğal etti isede, 1341 yılında Ertana Beyin adamlarından Ziyneddin Tuli Bey Doğanşah'ı kaçırarak Amasya'yı zaptetti ve bu tarihten itibaren Amasya, Ertana Devletinin hakimiyeti altına girdi.

F. Ertana Devleti ile Amasya Beyliği İdaresinde Amasya :

Ertana Devleti'nin ilk Amasya Valisi Ziyneddin Tuli Beydir. Tuli Beyin ölümü ile, muhtemelen 1346 yılında, Elhac Nureddin Kutluşah Amasya Valisi oldu. Ertana Bey'in ölümü ile kardeşi ve oğulları arasında başlıyan iktidar mücadelesi sırasında, Hükûmet Merkezi Sivas'tan Kayseriye nakledildi. Kutluşah Sivas ve Şehabeddin Ahmet Şah da Amasya Valisi oldular.

Elhac Nureddin Kutluşah, Karamanlıları muharebede yenilgiye uğratarak Konya'yı işğal ettiği zaman, durumunu kuvvetlendirmek ve Konyalıların sempatisini kazanmak için, Simure Çiftliğinde oturan Sultan Taceddin Altunbaş'ı Selçuki Hükümdarı olarak ilân etti. Şehabeddin Ahmet Şah da Sivas Vilâyeti Kaymakamı oldu.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in Konya'yı kurtarması ve yenilgiye uğrıyan Elhac Nureddin Kutluşah'ın durumunun sarsılması üzerine, Emir Kebir Şücaeddin Süleyman Bey Amasya'da isyan ederek Amasya Vilâyetini zaptetti ve Sultan Taceddin Altunbaş'ı iktidardan uzaklaştırarak 1356 yılında Amasya Emiri oldu.

Şehabeddin Ahmet Şah Amasya'yı zaptederek 1357 yılında ikinci defa Amasya Emiri oldu. Karamanoğlu Süleyman Beyin Ertana arazisini istilâya hazırlandığını öğrenen Elhac Nureddin Kutluşah, Şehabeddin Ahmet Şah'ı Sivas'a çağırarak, Amasya Valiliğine Emir Seyfeddin Şadgeldi Padişah'ı tayin etti.

Elhac Nureddin Kutluşah'ın 1360 yılında Karamanoğlu Alâeddin ile yapılan muhaberede maktül düşmesini fırsat bilen Hilfet oğlu Emir Alâeddin Ali Bey, harekete geçerek Şadgeldi Padişah'ı Valilikten uzaklaştırdı, Amasya'yı zaptederek kendisine taraftar olan Beylerin ittifakı ile Amasya Emiri oldu. Turhal'a giden Şadgeldi Padişah etraftan topladığı kuvvetlerle Amasya üzerine yürüdü, Kaynar önünde yapılan muharebede Emir Alâeddin Ali Beyi yendi, Amasya'ya girerek 1361 yılında ikinci defa Emir oldu.

Emir Şadgeldi Padişah, babası Elhac Nureddin Kutluşah'ın ölümü üzerine, Ertana Beyliğine bağlılığını terkederek istiklâlini ilân ile, Müstakil Amasya Beyliği'ni kurdu ve I. Şadgeldi unvanını aldı.

Müstakil Amasya Beyliği bidayette Amasya, Tokat, Canik Vilâyetleri ile bunların mülhakatından ibaretti. Bilâhare Osmancık, İskilip ve Çorum zaptedilerek Beyliğin toprakları genişletildi.

Bu devirde Amasya Kalesi tamir ettirildi, Darphane yenilendi, büyük bir kâğıt imalathanesi kuruldu, Amasya Medreseleri birer Üniversite halini aldı.

Sivas Hükümdarı Kadı Burhanettin, Müstakil Amasya Beyliği için büyük bir tehlike olmıya başladı. Şadgeldi Padişah kuvvetli rakibi Kadı Burhanettini ortadan kaldırmak üzere 1381 yılında giriştiği Kazova Muharebesi'nde maktul düştü, yerine oğlu Fahreddin Ahmet Bey geçti.

Kazova Zaferi'nden sonra Kadı Burhanettin, Amasya Beyliği toprakları üzerinde açıkça hak istemiye başladı ve çeşitli tertiplere girişti. Kadı Burhanettin'in teşviki ile Çunkaroğulları eşkiyalığa başladı, asayiş bozuldu. Amasya Beyliği topraklarına göz dikenler arasında, Kastamonu Hükümdarı Kötürüm Bayazit ile oğlu İsfendiyar Bey ve Canik Beyi Taceddin de vardı. Hükûmet bunların hakkından gelecek güçte değildi.

Beyliğin Müsteşarı Ali Bey, kurtuluş çaresi olarak "Osmanlı Devletinin himayesi altına girmeyi" tavsiye etti ve bu fikir Fahreddin Ahmed Bey tarafından da müsbet karşılandı. Yapılan haberleşme sonunda, Osmanlı

Hükümdarı Sultan Murad ve Veziri Hayreddin Halil Paşa teklifi kabul ettiler.

Sultan Murad'ın Kastamonu Emiri Süleymanşah'a yardım ederek onu, Kastamonu Hükümdarı Kötürüm Bayazıt adına idareyi elde tutan İskender Bey'e saldırtması üzerine, Amasya'dan ayrılmak istemiyen İsfendiyar Bey çekilip gitti ve Çunkaroğlu eşkiyası da bertaraf edildi. Fakat Kadı Burhan tehlikesi gittikçe büyüyordu. Durumun nezaket kesbetmesi sebebiyle, Fahreddin Ahmet Bey Veziri Toruntay Zade Seraceddin Mehmet Çelebiyi Bursaya göndererek Sultan Murad'ın acele etmesini istedi. Mehmet Çelebi Bursa'dan dönüşünde Kadı Burhanettin nezdine gönderildi, müzakerelerle zaman kazanıldı.

İsfendiyar Bey Bolu'ya tecavüz etmiş, Turhal'a kadar gelen Kadı Burhanettin de Amasya'yı işgal hazırlıklarına başlamıştı. İsfendiyar Beyi yenerek Kastamonu'yu işgal eden Sultan Murad, Şehzadesi Yıldırım Bayezid'i Amasya'ya gönderdi. Yıldırım Bayezid 1386 yılı Ramazan Bayramının ilk günü Amasya'ya geldi ve Fahreddin Ahmet Beyin sarayına indi. Amasya Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne iltihak ettiği her tarafa bildirildi.

G. Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Amasya :

Böylece Amasya Beyliği Osmanlı Devleti'nin bir Eyaleti, Amasya Eyalet'in merkezi, Şehzade Yıldırım Beyazid de ilk Valisi oldu.

Yıldırım Bayezid'in Sırp Harbi'ne katılmak için, Amasya'nın idaresini Beylerbeyi unvanı ile eski sahibi Fahreddin Ahmed Beye bırakarak, Amasya'dan ayrılması Kadı Burhanettin'e yeni fırsat verdi Bir ara Kadı Burhanettin'in Amasya'ya kadar ilerliyerek Fahreddin Ahmet Beyi Kale'ye sıkıştırması, Kosova Harbinde Sultan Murad'ın Şehadeti üzerine Padişah olan Sultan Bayezid'i Amasya'ya kadar gelmek zorunda bıraktı.

Sultan Bayezid karşısında çekilen Kadı Burhanettin, Eflak Harbine (1393) Amasyadan da asker gitmesini fırsat bilerek, Amasya'yı almak için yeni bir denemede daha bulundu isede, Niğbolu Zaferi'nden sonra bir ordu ile gönderilen Timurtaş Paşa karşısında tutunamıyarak, Malatya'ya doğru çekildi.

Anadolu'da Timur tehlikesinin belirmesi üzerine, Devletin doğu sınırlarını emniyet altına almak gerektiğinden, buradaki Vilâyetlerin idaresi birer Şehzadeye verilmekle, Şehzade Çelebi Mehmet 1398 yılında Amasya Valisi oldu.

Erzurum'a gelen Timur'un (1400), aynı yılın sonunda ansızın Sivas'ı basması üzerine buradan kaçanlar Amasya'ya sığındılar. Timur ordusunu iki kola ayırarak Ankara'ya doğru ilerleyince, Çelebi Mehmet ikinci lalası Yakut Paşayı Vali Kaymakamı olarak Amasya'da bırakarak Ankara istikâmetinde hareket etti (1401).

Ankara Muharebesini kazanan Timur, Taceddin Devletşah'ı Amasya Valiliğine tayin etti. Ordusu ile Hakale köyüne kadar gelen Kara Devletşah, Amasya'ya sokulmadığı için, Suluova'da konakladı. Amasya ileri gelenleri Vali Kaymakamı Yakut Paşa etrafında toplandılar, Ladik, Mecitözü, Köprü Emirleri ile birleşerek Kara Devletşah'a karşı koydular. Timur'un özel surette gönderdiği Fermanı da dinlemediler.

Olaylara son derece hiddetlenen Timur, oğlu Kara Mehmet Sultan ile Hocası Numaneddin Abdülcebbar El Mutezil'i Amasya'ya göndererek, Amasya ileri gelenlerini ve âlimlerini imtihana davet etti(x). Kendisini tehlikede gören Yakut Paşa izini kaybederek Bolu'ya, Çelebi Sultan Mehmet'in yanına gitti.

Yapılan imtihanda, Gümüşlü Zade Pir Şucaeddin İlyas Çelebi, sorulan 10 soruya eksiksiz ve gayet güzel cevaplar vererek Amasya'yı tahrip ve yağma felâketinden kurtardı ve Kara Devletşah'ın Amasya Valiliğinden sarfınazar edildi. Umumi isteğe uyan Timur'un oğru Kara Mehmet Sultan'ın emri ile Şemseddin Şadgeldi Bey 1402 yılında Amasya Valisi oldu.

---

* **Timur'un âdeti, gittiği yerin ulemasını imtihan ederek muallimi tarafından sorulan suallere cevap verdikleri takdirde o beldeyi tahrip ve yağmadan affeder, cevap veremedikleri surette şehri tahrip ve yağma, ahalisini katliâm eylerdi. Bkz : Abdi Zade Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi C. 3, S. 166.**

Timur'un gönderdiği hey'et Amasya'dan ayrıldı, fakat Kara Devletşah Hakale'yi terketmedi, halka zulmüne devam etti. Onu Hakale'den uzaklaştırmak da kolay değildi. Vali Şadgeldi Bey'in Başkanlığında toplanan Amasya ileri gelenleri, Şehzade Çelebi Mehmet'i Bolu'dan Amasya'ya davete karar verdiler ve içki ile eğlenceyi terketmesini de şart koştular.

Yusuf Asayiş Bey Başkanlığındaki hey'etin şartlarını kabul ederek Bolu'dan yola çıkan Çelebi Sultan Mehmet, Kotaroğlu Yahya Beyin kuvvetlerini Osmancık'ta yenerek ve Kara Devletşah'ı öldürüp kuvvetlerini dağıtarak 1402 yılında müstakilen Amasya Emiri oldu.

Amasya Emirliği Amasya, Sivas, Tokat, Çorum, Canik, Şarki Karahisar, Ankara Vilâyetlerinden müteşekkil ve merkezi Amasya idi.

Çelebi Sultan Mehmet'e itaat etmiyen Samsun Emiri Kubadoğlu Ali Bey, Tokat ve havalisine musallat olan İnaloğlu İbrahim Bey, Şarki Karahisar dolaylarında huzuru kaçıran Gözleroğlu, kısa zamanda bertaraf edilerek Emaret dahilinde asayiş sağlandı.

Darphanede gümüş para kesilerek, Çavik adı verilen kâğıt para basılarak para işi yoluna konuldu. Amasya'da açılan Asker Ocağı'nda yeniçerilerle sipahilerin talim ve terbiyesi en iyi şekilde temin edildi. Yeni toplar icad edilerek, ordu en iyi ve en yeni silâhlarla teçhiz olundu.

Bu derlenip toparlanmada, başta Bayezıt Paşa gibi büyük bir asker ve devlet adamı olmak üzere, Amasya'lı âlimlerden kurulu Müşavere Heyetinin büyük rolü oldu. Amasya halkı da üstün bir heyecan ve millî şuur içinde, her türlü gayreti gösterdi ve hiç bir fedakârlıktan kaçınmadı. Bu sayede, Çelebi Mehmet'in giriştiği Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, milli birliği temin etmek hareketi başarıya ulaştı.

Timur'un Türk Milli Birliği'ne indirdiği ağır darbe, Çelebi Sultan Mehmet'in önderliğinde ve 11 sene gibi kısa zaman içinde telâfi edildi ve Çelebi Sultan Mehmet 1413 yılında Osmanlı Tahtı'na oturdu. Yörgüç Paşa da Amasya Beylerbeyisi oldu.

Yörgüç Paşa, gönderdiği kuvvetle, Amasya ileri gelenlerinin Rumeli harbinde olmasından faydalanarak, Sivas'ı işgal etmiş olan Köpek oğlu Hüseyin'i Malatya taraflarına kaçırdı.

1415 yılında vukubulan depremde büyük can ve mal kaybına uğrıyan Amasya'nın idaresi özellik kazandığı için, depremden faydalanarak Karatatarlar'ın İskilip dolaylarında karışıklık çıkarmaları üzerine, Şehzade Murad Amasya Valiliğine getirildi. Şehzade Murad, Çelebi Sultan Mehmet'in 1421 yılında ölümü ile Padişah oluncaya kadar, Amasya Valiliğinde bulundu.

Şehzade Mustafa ile (1417) Karamanoğlu Mehmet Bey'in ayaklanmasından cesaret alan Kastamonu Beyi de, Şarki Karahisar, Erinzcan ve Samsun Beyleri ile birleşmişti. Amasya dolaylarında geçen bu olayları haber alan Sultan Çelebi Mehmet, büyük bir kuvvetle Amasya'ya gelerek (1418), hepsine baş eğdirdi ve onları Rumeli'ye sürdü.

Çorum ve Osmancık havalisinde türeyen Kızılkocaoğulları adlı eşkiya 1421 yılında ikinci defa Amasya Beylerbeyisi olan Yörgüç Paşa tarafından (1426) da yok edildi. Emir dinlemiyen Canik Beyi Alp Arslan oğlu Hüseyin Bey'de baş eğmek zorunda bırakıldı. Bu hizmetlerine karşılık olarak Yörgüç Paşa'ya Vezirlik ve özel olarak adına sikke bastırmak yetkisi verildi ki, bu paralara (Yörgüç Paşa Akçesi) denir. Yörgüç Paşa Amasya'da cami, imaret ve medrese ile Köprü ve Gümüş kasabalarında birer cami inşa ettirmiştir.

Şehzade Mehmet (Fatih Sultan Mehmet II) 1437 yılında, henüz 8 yaşında iken, Amasya Valisi oldu. İlk öğrenimini Amasya'da yapan Şehzade Mehmet 1438 yılında Manisa Valiliğine nakledildi. Şehzade Alâeddin de Amasya Valisi oldu.

Şehzade Alâeddin, Karamanoğlu ile yapılan harpte başarı göstermesine rağmen, Amasya'ya dönüşünde peşinden gönderilen Kara Hızır Paşa tarafından 1442 yılında yatağında boğuldu (*).

Sultan Murad II. Varna harbi ile uğraştı-

(*) Bazı tarihçiler Şehzade Alâeddin'in durumdan haberdar olarak Hindistan'a firar ettiğini, oğlunun Niçapur Padişahı olarak Âdilşahiye Sülâlesini kurduğunu iddia ederler.

ğı bir sırada (1444), Kastamonu Hâkimi Candarzade İbrahim Bey'in oğlu Kızıl Ahmet Bey ve kardeşi Hızır Bey, Amasya'ya bağlı Canik ve Bafra taraflarına saldırdı iselerde başarı elde edemediler ve Amasya Kalesi'ne hapsedildiler.

Amasya Beylerbeyisi Hızır Paşa ile diğer Amasya beyleri İstanbul'un fethine iştirak etmek üzere 1453 yılında Amasya'dan ayrıldılar ve Ertana oğlu Ali Bey Amasya Beylerbeyisi oldu.

İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmet II. küçük Şehzadesi Bayezid'i Amasya Valiliğine gönderdi. 1454 yılında ve henüz 7 yaşında iken Amasya Valisi olan Şehzade Bayezid, babası ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan arasında yapılan Otlukbeli Muharebesinde (1473) bulundu. Muharebe dönüşü Fatih Sultan Mehmet II. Amasya'ya uğradı ve bir ay kadar misafir kaldı. Şehzade Bayezid'in Amasya Valiliği, Fatih'in 1481 yılında ölümüne kadar devam etti. Sultan Bayezid Amasya'da Cami, Medrese, İmaret ve Tabhane inşa ettirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in 1481 yılında ölümü üzerine, Keklik Mustafa Ağa, Şehzade Bayezid'e tahta çıkacağını bildirmek görevi ile Amasya'ya geldi. Sultan Bayezid, büyük Şehzadesi Ahmet'i Amasya Valisi olarak yerine bıraktı.

Şehzade Ahmet 1481-1512 yıllarında Amasya Valiliği yaptı. Edebiyata, musikiye, eğlenceye düşkündü. İranlı Âlimlere fazla meyil gösterdiği için, bir çok İranlı Amasya'da toplandı. Bu devrin ünlü şairleri, Türklerden Çeşmî, Şermî, Figânî, Kâmî, Münirî ve Mihrî Hatun, Acemlerden de Basırî, Penahî, Kutbî Amasya'da bir araya gelmişlerdi.

Şehzade Ahmet'in hekimi Kutb'ı Şirvanî ile Nişancısı Ahmet Camî, İran'a ait her şeyi, onun gözünde çok yüksek gösteriyorlardı. Şehzade Ahmet eğlenceleriyle uğraşırken, 1499 yılından sonra İranlılar, Şah İsmail adına Anadolu'da propağanda yapıyor, halkı şiiliğe çağırıyorlardı. Şah İsmail Erzincan'a kadar gelmiş ve burayı almıştı.

Şehzade Ahmet, Anadolu'yu tehdit eden Şah İsmail tehlikesini görmedi, Şah İsmail'in elçisi Nureddin Ali (Şah Kulu) yi kabul etmek gafletinde bulundu. Bu durum şiiliğin yayılmasına ve şiilerle sünniler arasında şiddetli arbadeler çıkmasına sebebiyet verdi. 1509 yılında Amasya'da Şiilerle Sünniler arasında çıkan kanlı kavğa, Muhafız Ali Bey tarafından güçlükle yatıştırıldı. 1510 yılında Arapkir (Celâl Halife), Amasya (Varay'lı Zünnun Halife), Çorum ve Yozğat (Nurettin Ali) dolaylarında Şii ayaklanmaları patlak verdi. Şah Kulu eşkiyası ismi verilen asiler, memlekette huzur bırakmamış, ekonomik ve sosyal dengeyi alt üst etmeye başlamışlardı. Amasya Valisi Şehzade Ahmet, bu hareketleri yönetenlerin Amasya'da ve kendi sarayında bulunduklarını bir türlü takdir edemedi.

Trabzon Valisi Şehzade Selim ise, bu hareketleri yakından izliyor ve memleket için teşkil ettiği tehlikeyi müdrik bulunuyordu.

Sultan Bayezid, büyük Şehzadesi Ahmet'i tahta çıkarmak istiyordu. Yeniçeriler bunun için, Amasya dolaylarındaki Şii hareketinin bastırılmasını şart koştular. Sadrazam Ali Paşa'nın Anadolu Serdar'ı olarak Amasya'ya gönderilmesine karar verildi.

Şah Kulu, Amasya Valisi Şehzade Ahmet'i ve Anadolu Beylerbeyi Mehmet Paşayı yenmiş, Amasya dolaylarına hükmeder olmuştu. Şah Kulu, Bozok yakınında Gökçay Savaşı'nda Ali Paşa'yı da yenilgiye uğrattı. Hadım Ali Paşa ordusunun yenilmesi, Şah Kulu'nun cür'etini büsbütün arttırdı.

Bu sırada Amasya'yı tahkim etmesi ve savunması gereken Vali Şehzade Ahmet, Eyaleti büyük oğlu Murat'a bırakarak, tahta geçmek üzere büyük bir kuvvet ile alelacele Amasya'dan ayrıldı (1512).

Varay'lı Zünnun Halife, Şah Kulu'nun emri ile, Amasya'yı işğal etti, sünnileri kılıçtan geçirerek şehre hakim oldu. Amasya'dan çıkan askerin başına geçen Yahşi Bey Zade Ahmet Paşa, Zünnun eşkiyasını Amasya'dan kaçırarak şehri kurtardı. Bu sırada Yavuz Sultan Selim Padişah olmuş, Mustafa Paşa'yı Amasya Beylerbeyliği'ne tayin ederek Amasya'ya göndermişti. Amasya Kalesi Mustafa Paşaya'ya teslim edildi, Şehzade Murad da babasının yanına kaçtı.

Padişahlık sevdasına düşerek Amasya'dan ayrılan Şehzade Ahmet, Konya'ya gidip

Anadolu'yu istilâ etmeyi düşündü isede, Malkoçoğlu Ali Beyin takibi üzerine Sivas'a doğru gitti, Malkoçoğlu'nun geri dönmesinden yararlanarak Niksar üzerinden gelip Amasya'yı bastı. Amasya'yı zaptederek 1512 yılında istiklâlini ilân etti. Biat merasimi yaptırdı, namına hutbe okuttu, Amasya Beylerbeyisi Mustafa Paşa'yı kendisine İkinci Vezir tayin etti, Amasya Kalesi'ni tamir ettirmeye başladı.

Sultan Ahmet, gelip Osmanlı Tahtı'na geçmesi hakkında, İstanbul'dan mektuplar alıyordu. Bunların bir kısmı da Yavuz Sultan Selim tarafından yazdırılıyordu(*). Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın sadakat mektubu ve özel talimatına da güvenen Sultan Ahmet, 1513 yılında Amasya'dan hareket etti, Yenişehir'de Sultan Selim ile karşılaştı ve yapılan savaşta yenilerek öldürüldü(**). Şehzadesi Murad İran'a kaçtı, Şadi Paşa Amasya Beylerbeyisi oldu.

Şadi Paşa, Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi'ne iştirak etti. Çaldıran'da Şah İsmail'i yenerek Tebriz'e giren Yavuz Sultan Selim, dönüşünde 6/Kasım/1514 günü Amasya'ya geldi. Muharebede büyük hizmeti geçen Baş Defterdar Pirî Mehmet Çelebi'ye Vezirlik verilmesi, Vezirliğin Saraylı devşirmelere has olduğuna dair Sultan II. Bayezid'den alınan iradeye aykırı gören Yeniçerileri ayaklandırdı. Sultan Selim'in yanında Sadaret vazifesi gören Vezir Ahmet Paşa tarafından tahrik edilen Yeniçeriler, 25/Şubat/1515 günü, Vezir Pirî Mehmet Çelebi ile Anadolu Kazaskeri Cafer ve Sultan'ın öğretmeni Halimî Çelebilerin evlerini yağma ederek adamlarını öldürdü. Yeniçerilerin isyanı bastırıldı ve elebaşları idam edildi.

Yavuz Sultan Selim Amasya'da iken, İran Hükümdarı Şah İsmail bir hey'et göndererek sulh teklifinde bulundu. Sultan Selim sulhu kabul etmiyerek, hey'ete dahil olanlardan Emir Abdülvahap ile Kadı İshak'ı

(*) **Bkz : Türk Ansiklopedisi C. 2, S. 247**

(**) **Sultan Ahmet'in üzerinde Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın sadakat mektubu ile özel talimatı bulunarak, Sadrazam da idam edildi. Abdi Zade Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, C. 3, S. 271.**

Amasya Kalesi'ne hapsettirdi, Şükrullah ile Hamza Halife'yi Dimetoka kalesi'ne yolladı. Yavuz Sultan Selim 20/Nisan/1515 günü, İstanbul'a gitmek üzere Amasya'dan ayrıldı.

Amasya Beylerbeyisi Mehmet Paşa'nın 1516 yılında maiyeti ile birlikte Mısır Harbi'ne iştirak etmesini fırsat bilen Celâl ve Zünnun Halife yeniden ayaklanarak Ferhad Boğazına kadar geldiler. Amasya içerisinde cereyan eden kanlı bir muharebe sonunda, şehir güçlükle işğalden kurtarıldı.

Yavuz Sultan Selim, Celâliler'in isyanını Şam'da öğrendi. Serdar Bıyıklı Mehmet Paşa ile anlaşamıyarak Diyarbekir Harbinden Amasya'ya geri döndüğü için görevinden azledilip hapsedilen Şadi Paşa, Mercidabık Muharebesinde şehit düşen Mehmet Paşa'nın yerine, ikinci defa Amasya Beylerbeyisi oldu.

Şadi Paşa, Celâliler'in Amasya'daki taraftar ve elebaşılarını tahkik ederek, Emir Gıyaseddin Şirazî ile uşağı Genceli İbrahim'i astırdı. Varay ve Turhal taraflarını eşkiyadan temizledi.

Şehzade Ahmet'in oğlu Murad'ın başında olduğu tahmin edilen ve Murad taraftarları diyebileceğimiz Celâliler, Sivas, Darende, Arapkir ve dolaylarında toplanmaya başladıklarından, Rum Eyaleti'nin merkezi 1518 yılında Amasya'dan Sivas'a nakledildi ve Amasya, ona bağlı bir Sancak (Liva) merkezi haline getirilerek Rüstem Bey'e verildi, Şadi Paşa da Sivas Beylerbeyisi oldu(*).

Amasya Vilâyet Merkezi iken Mir Miranın tahsisatı 530.000 akçe, hasılat hazinesi de 557.000 akçe olup 19 zeameti, 429 timarı vardı. Amasya Liva Merkezi olunca yalınız maaşta ufak bir eksilme olup (senevi 450.000 akçeye indirildi), hasılat hazinesi ile zeamet ve timar eski halinde kaldı. Böylece Amasya, Birinci Sancak itibar edildi.

Şadi Paşa'nın Amasya'dan ayrılması üzerine Zünnun yeniden harekete geçti, Varay, Mecitözü ve Turhal köylerini basmıya başladı. Zünnun eşkiyası idareyi senelerce uğraştırdı. Amasya Mutasarrıflarından Sinan Paşa, Koçi ve Abdullah Beyler eşkiya takibi sırasında şehit düştüler, Sinan Bey takipte

(*) **Bkz : Türk Ansiklopedisi C. 2, S. 247.**

yaralandı. Zünnun öldürülünce, eşkiyanın başına oğlu Halil Bey geçerek şekavete devam etti. 1533 yılında eşkiya yeniden Amasya'yı bastı, müstahkem mevkileri ele geçirdi, Mutasarrıf Mehmet Beyi evini kuşatarak öldürdü. Fakat Amasya Kalesi'ni ele geçiremedi. "Öyle sanılırki Sultan Ahmet'in Şehzadesi Murad, son bir hareket olmak üzere Amasya'yı bizzat bastı. Murad bu hengâme sırasında maktül olmalıdırki eşkiyadan bir daha eser zuhur etmedi" (*). Tam bir güvenlik ise,Amasta Sancağı Beyi olan Veli Paşa tarafından 1534 yılında sağlandı.

Saruhan Valisi Şehzade Mustafa'nın 1538 yılında Amasya Valiliğine nakli üzerine Amasya'nın Sivas ile irtibatı kesildi, Çorum, Canik, Şarki Karahisar Sancakları Amasya'ya bağlandı.

Şehzade Mustafa, Şehzade Bayezid'i Padişah yapmak istiyen Hürrem Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın tertip ve tezviratı sonunda, İran Seferi'ne iştirak etmek üzere, Konya Ereğlisinde Kanuni'nin çadırına girdiği sırada Zal Mahmut'a boğduruldu (1553). Amasya Sancağı, Mehmet Çelebi adlı birine verilerek tekrar Sivas Vilâyetine bağlandı.

Şehzade Mustafa Amasya'da uzun müddet kalmış, kendisini çok sevdirmişti. Bir tertip sonu feci şekilde öldürülmesi Amasyalı bilginler ve halk arasında büyük bir teessür uyandırdı, Padişah Kanuni'ye gücendiler. Nitekim, Kanuni 1554 yılında Erivan Seferi'ne giderken, Amasya'nın ileri gelenlerinden Nuh Efendi'ye 1000 altın ihsan ederek kendisini orduda bulunmak üzere davet etmişti. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesine çok müteessir olan Şeyh, altınları reddetti, özür dileyerek gitmedi

Kanunî, Revan ve Nahcivan Seferi dönüşü Amasya'ya geldi, altı ay burada kaldı. Şehzade Mustafa'nın öldürtülmesi ile meydana gelen teessürü gidermek için, bir senelik vergiyi affetti, halka büyük teveccühler gösterdi, ileri gelenlere ihsanlarda bulundu. Sulh istiyen İran Şahı Tahmasp'ın elçisi Ferehzat Beyi Amasya'da kabul etti.

Şehzade Bayezid Kütahya'da, kardeşi Selim de Manisa'da Vali idi. İki kardeş arasındaki rekabet ve birbirlerine çok yakın oluşları dikkate alınarak yerleri değiştirildi, Bayezid'e Amasya ve Selim'e de Konya Vilâyeti verildi (1557). Bayezid Veliaht olduğu için İstanbul'dan uzaklaşmak istemiyor, Şehzade Mustafa'nın başına gelenleri düşünerek Amasya'yı uğursuz buluyordu. Amasya'ya gidemiyeceğini babasına bildirdi. Vezir Pertev Paşa Kütahya'ya gönderilerek ikna edilmesi üzerine Bayezid Amasya'ya geldi. Bayezid Kütahya'da Padişah'ın Fermanına karşı geldiği için, babasına bir niyazname göndererek kusurunun affını diledi. Bayezid'in desteği olan annesi Hürrem Sultan ölmüş, Sadrazam Rüstem Paşa da Selim tarafına dönmüştü. Sadrazam, Bayezid'in niyaznamesini Padişah'a takdim etmedi. Üç ay sonra gönderilen ikinci niyazname de tahrif edilerek takdim edildi. Bayezid, Amasya Müftüsü Muhittin Efendi ile İcazi Hayrettin Efendi'yi İstanbul'a babası nezdine elçi olarak gönderdi. Fakat bunlar Padişah'a Bayezid'in istirhamlarını arza fırsat bulamadan, Sadrazam tarafından Yedikule'ye hapsedildiler.

Bayezid için yapılacak iki şey vardı: Biri, babasının kararına razı olmak ve Selim Hükümdar olunca onun cellâdları elinde can vermek; diğeri, Selim'i yok ederek Hükümdar olmak. Bayezid ikinci yolu seçti. Amasya'da ilk iş olarak ordusunu kuvvetlendirmeye, kardeşine karşı harp hazırlığına koyuldu. Beyazid'in hareketlerini takip eden Kanunî, üçüncü Vezir Sokullu Mehmet Paşa emrine verdiği kuvvetleri Konya'ya gönderdi, Anadolu Beylerbeyi Ahmet Paşa ile Maraş Beylerbeyi Ali Paşa'ya ve Adana Beylerbeyi Firî Paşa'ya Selim'e yardım etmelerini emretti.

Bayezid, önce Sivas'ı zaptetmek istedi isede, Sivas Valisi Ali Paşa'nın şiddetle karşı koyması üzerine, başaramadı. 1558 yılında bütün kuvvetini topladı, Şehzade Selim'e harp ilân ederek, Konya üzerine yürüdü. Şehzade Selim'in üstün kuvvetleri karşısında yenilerek Amasya'ya döndü.

Kanunî, Silistre Beylerbeyi Sinan Paşa'yı Amasya'nın zaptına, Sivas Beylerbeyi Ali Paşa'yı da Bayezid'in yakalanmasına memur

---

(*) Bkz: Abdi Zade Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi C. 3, S. 299.

etti. Af dileği de kabul edilmiyen Bayezid, Amasya'da kalamıyacağını anlıyarak, aile efradı ve adamları ile birlikte İran Şahı Tahmasp'a iltica etti. Sinan Paşa Amasya Sancağı Beyi oldu.

Kanunî'nin ölümü üzerine Padişah olan Sultan Selim II. Şehzadesi Murad'ı (Sultan Murad III.) 1566 yılında Amasya'ya gönderdi. Amasya'ya geldiğinde henüz 21 yaşında olan Murad, bölgede hüküm süren eşkiyadan bizar olarak, 1568 yılında Manisa'ya nakledildi.

1587 yılında bir softanın çarşıda bir yeniçeri tarafından tahkir edilerek dövülmesi büyük bir ayaklanmaya sebep oldu. Kalın Dudak namı ile maruf Mecitözlü Mahmut isimli softanın dövülmesi hadisesi üzerine, Softalar ile Yeniçeriler arasında kavğa çıktı. Sipahiler de işe karışarak softalar tarafını tuttular. Ayaklanma zor yatıştırıldı.

Sivas Beylerbeyi Malatya Ermeni dönmelerinden Deli İbrahim Paşa ve adamlarının, halka yaptıkları zulüm yeni ayaklanmalara sebep oldu. 1592 yılında Yaramaz Ahmet Ağa demekle meşhur bir mültezim, gördüğü haksızlıklara tahammül edemiyerek, mültezimlerden Deli Mustafa Ağa ile birleşerek isyan etti. Etraflarında topladıkları bir kaç yüz kişi ile köyleri vurmaya, yolları kesmeye başladılar.

Eşkiyalığın artıp ayaklanmaların bu şekilde genişlemesi üzerine, Habeş Beylerbeyliğinden ayrılan Hüseyin Paşa, 1596 yılında Amasya Sancağı Mutasarrıfı ve aynı zamanda Anadolu Müfettişi oldu.

Hüseyin Paşa, Türk olmıyan sipahi kodamanlarını, yeniçeri azmanlarını ve bunlara dayanarak halka zulmeden âyanlarını şiddetle tedibe koyuldu. Yaramaz Ahmet Ağa'ya Şarki Karahisar Mirlivalığını, Deli Mustafa Ağa'ya Erzincan Mirlivalığını verdirerek ve bunların etrafına da menfaatler sağlıyarak isyanın önünü aldı. Hüseyin Paşa'nın bu müsbet icraatı, bazı şikâyetlere de sebep oldu. Sivas Beylerbeyi Mahmut Paşa başta olmak üzere, sipahi ve yeniçeri kodamanları, Hüseyin Paşa zulmediyor diye Babı Âli'ye şikâyetleri yağdırdılar. İşin iç yüzünü bilmiyen Babı Âli, Hüseyin Paşa'yı azlederek Deli Zülfikâr Ağa ile birlikte Amasya Kalesi'ne hapsettirdi. Hüseyin Paşa ile Deli Zülfikâr Ağa, 1598 yılında hapsedildikleri yerden kaçarak, isyancılara iltihak ettiler.

İsyancıların ileri gelenleri şunlardı: Urfalı Abdülhalim (Kara Yazıcı), kardeşi Deli Hasan, Amasya'lı Deli Zülfikâr, Malatyalı Karakaş Ahmet, Ankaralı Kalenderoğlu Mehmet, Gavur Murad, Tekeli Mehmet, Tokatlı Pirî, Sivaslı Kara Said ve Hüseyin oğlu İshak, Bağdadlı Uzun Halil, Kalın Dudak Mahmut, Köprülü Sarı Şaban.

Urfalı Abdülhalim, Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a gönderip teslim etmek şartı karşılığında, 1599 yılında Amasya Sancağı Beyi oldu, Zülfikâr Ağa'yı Mütesellim yaparak Amasya'ya gönderdi. Kendisine (Halimşah) unvanını vererek, Ortaköy'ü saltanat merkezi yaptı, her tarafa ferman göndermeye başladı. Sivas Beylerbeyi Deli Mahmut Paşa da Abdülhalim tarafına geçti. Amasya Mütesellimi Deli Zülfikâr Ağa da, maiyetindeki kuvvetlerle birlikte Abdülhalim'e iltihak etti.

Babı Âli, Sivas Beylerbeyliğine Alacaatlu Ahmet Paşayı, Amasya Sancağı Beyliğine de Yaramaz Ahmet Beyi tayin etti. Her ikisinin gayreti ile, Sivas ve Amasya asiler elinden kurtarıldı.

Şahsi saltanatı havasına kapılarak kimseyi dinlemez olan Abdülhalim, isyancılar arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle, 1601 yılında öldürüldü. İsyancılar, kardeşi Deli Hasan'ı Reis yaptılar.

Deli Hasan, Serdar Hasan Paşa'yı Tokat'da muhasara ederek öldürdü ve ordusunu perişan etti, Tokat'ı yakarak halkını kılıçtan geçirdi. Deli Zülfikâr Ağa da Amasya'yı muhasara etmişti. Tokat'ın uğradığı felâket Amasyalıların dayanma azmini kamçıladı. Fakat asi kuvvetler çok fazla olduğu için, şehir ancak üç ay dayanabildi. Deli Zülfikâr emrindeki asi kuvvetler 1602 yılında Amasya'yı işgal ettiler. Böylece Amasya Tarihinde altı yıl devam eden, bazı tarihcilerin haklı olarak Fetret Devri diye isimlendirdikleri, yeni bir devre başladı. Altı yıl zarfında Amasya'nın idaresine, bazan Osmanlı Devleti ve bazan da asiler hakim oldular. Lâdik, Köprü, Merzifon, Havza, Gümüş Voyvodala-

rı memleketlerini asilere karşı korudular ve asileri sokmadılar.

Asilerin, Vezir Mehmet Paşa, Hüsrev Paşa, Vezir İbrahim Paşa, Vezir Hasan Paşa, Vezir Ahmet Hafız Paşa ordularını yenilgiye uğratmaları ve ağırlıklarını yağma etmeleri Osmanlı Devletinin otoritesine büyük darbe olmuştu. Köklü ve kesin tedbirler alınması gerekli idi.

Asiler üzerine ordu gönderilmesi müsbet sonuç vermemişti. Bu defa, Türklere Vezirlik, asi elebaşılarına Beylerbeyilik veya Mirlivalık verilerek onların dağıtılması tecrübe edildi. Bu cümleden olarak, Nuh Paşa Vezaretle Anadolu Valiliğine, Nasuh Paşa da Sivas Beylerbeyiliğine getirildi.

Deli Zülfikâr Ağa, Nasuh Paşa'ya dehalet ettiğinden 1603 yılında Şarki Karahisar Beylerbeyiliğine tayin edildi, Tahir Bey de Amasya Sancağı Beyi oldu. Tahir Bey asileri başına toplıyarak istikllâini ilân etti ve Sultan Tahir Han ünvanını aldı. Namına hutbe okutmaya, her tarafa Tahir Han unvanı ile emirler vermeye başladı. Durumdan haberdar olan Babı Âli, Tahir Beyi azlederek, İbrahim Beyi Amasya Sancağı Beyliğine tayin etti. İbrahim Bey de Tahir Beyi taklide kalkıştı. Durumdan haberdar olan Nasuh Paşa, İbrahim Beyi azletti. Asileri etrafına toplayan İbrahim Bey, 1606 yılında Amasya'yı basarak idareyi ele aldı. İbrahim Bey, sahte bir ferman göstererek, Sivas Beylerbeyi olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti. Durumdan haberdar olan Babı Âli, Ali Beyi Amasya Sancağı Beyliğine tayin ederek İbrahim Beyin tenkiline gönderdi. İbrahim Bey, Taşova yolunda Ali Bey kuvvetleri tarafından öldürüldü.

1608 yılında Göksun Yaylasında verilen muharebede, Kuyucu Murad Paşa ordusu önünde bozularak kaçan Kara Said, maiyetindeki on bini aşkın eşkiya ile birlikte Amasya Kalesi'ne sığınmak istedi. Şehri muhasara edip çok uğraştı ise de almaya muvaffak olamadı. Kuyucu Murad Paşa tarafından Kara Said eşkiyası üzerine gönderilen Hüseyin Paşa ile Canikli Osman Paşa Merzifon ovasına sıkıştırdıkları eşkiyayı kılıçtan geçirdiler, Kara Said doğuya kaçarak canını zor kurtardı. Kuyucu Murad Paşa büyük bir törenle Amasya'ya girdi ve Fetret Devrine son verdi.

Amasya, Abaza Mehmet Paşa, Vardar Ali Paşa, Abaza Hasan Paşa isyanlarında bir çok mücadeleye sahne olmuş ve maddi, manevi büyük zarara maruz kalmıştır. Bunlar dışında mühim bir hadise olmamıştır. Amasya'nın yakın tarihinin en önemli olayları 1919 yılında, Millî Mücadelenin başlangıcında cereyan etmiştir. Bu devre ayrı bir bölüm olarak aşağıda izah edilmiştir.

H. Millî Mücadele Yıllarında Amasya :

Millî Mücadele yıllarında Amasya iki mühim hâdiseye sahne oldu. Bunlardan birincisi Amasya Toplantısı ve Amasya Tamimi, ikincisi de Amasya Mülâkatı ve Amasya Protokolü'dür.

a. Amasya Toplantısı ve Amasya Tamimi :

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisi ile anlaşmış bulunduğu eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, Anadolu'ya geçmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak üzere Ankara'ya gelmişti. Durum, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya duyuruldu. Mustafa Kemal Paşa 10/Haziran/1919 tarihli cevabında, fevkalâde mühim ve elzem bulunduğu kaydı ile Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'yı görüşmek üzere (o tarihte bulunduğu Havza'ya) yanına davet ediyordu.

Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey 12/Haziran/1919 da Ankara'dan hareketle 18/Haziran/1919 da Havza civarına varmışlar ise de Mustafa Kemal Paşa'nın bir kaç gün evvel, 12/Haziran/1919 da Amasya'ya geçtiğini öğrendiklerinden, ertesi gün Amasya'ya geldiler.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'in gelişlerini bildirmek üzere, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta da:

"İstanbul'da yaptığı temaslardan sonra bize mülâki olmak üzere hareket eden eski Bahriye Nazırı Rauf Bey, İzmir Vilâyeti'nden geçerek orada Komutan arkadaşlarımı-

zın da noktai nazarlarını alarak, Ankara üzerinden 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile bu gün Amasya'ya geldiler. Genel durum üzerinde görüşüyoruz. Neticeyi yarın bildireceğim" diyordu.

Ali Fuat Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'i daveti, Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgraf, Mustafa Kemal Paşa'nın mühim tasarıları bulunduğunu ve bu tasarılar üzerinde en çok güvendiği otoriter ve yetkili zevat ile görüşerek fikir birliğine varmak, verilecek kararı onlarla paylaşmak istediğini anlatıyordu. Havza Tamimi ile Mustafa Kemal Paşa millî tehlikeye karşı halkın uyanmasını, galeyanını ve bir millî kaynaşma halini alarak bir hedefe yönelmesini hedef almıştı. Şimdi sıra teşebbüs ve icrayı, şahsi olmaktan çıkarıp milletin birlik ve dayanışmasına istinat ettirmeye gelmişti.

Nitekim, 19/20 Haziran 1919 gecesi, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce hazırlamış bulunduğu bir muhtıra esas tutularak, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le birlikte saatlerce süren görüşmeler neticesinde şu esaslar üzerinde fikir birliğine varıldı:

"Mademki Padişah ve onun Hükûmeti, milletin haklarını vatanın istiklâlini müdafaada aciz gösteriyor, hattâ millî mukavemete karşı düşmanlarımızla beraber cephe alıyor, istiklâlimizi ve vatanın tamamiyetini tehlikeye sokmaktan çekinmiyorlar; artık onlardan medet ummakta ve onlarla beraber yürümekte fayda yoktur.

Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Haklı davasını bütün cihana ilân edecek, her türlü tesir ve mürakabeden mâsun bir Millî Hey'et kurulmalıdır. Bunun için de Vilâyetlerden seçilecek temsilcilerle Millî bir Kongre'nin akdine kat'i lüzum vardır. Kongre'nin toplanacağı en emin yer Sivas'tır".

Verilen Karara 2. Ordu ile 3. ve 15. Kolordu Komutalarının da iştirak ettirlimesi gerekli idi. 20 ve 21 Haziran günlerinde Amasya'ya gelmesi beklenen 3. Kolordu Komutanı Albay Refet'in (General Bele) mütalâası ve muvafakati muvasalatında alındı. 2. Ordu Kumandanı Cemâl Paşa ile Ali Fuat Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile de Mustafa Kemal Paşa, makine başında şahsen görüşerek kararlaştırılan esasları anlattılar ve muvafakat cevaplarını aldılar.

Ancak, Kâzım Karabekir Paşa, Sivas Kongresi'nden önce Erzurum Kongresi'nin icrasındaki zaruret üzerinde durmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i, bu Kongreye katılmak üzere, Erzurum'a davet etmişti.

Kâzım Karabekir Paşa ile yaptığı görüşmeyi ve Paşa'nın davetini, Ali Fuat Paşa ile Rauf Beye anlatan Mustafa Kemal Paşa: "Erzurum'dan böyle bir cevap alacağımı tahmin etmiştim, yanılmamışım. İstanbul'da kendisi ile görüştüğüm zaman, Şarkta muhtelif namlar altında toplanmış olan teşekkülleri birleştirerek Erzurum'da bir mukavemet merkezi yaratılmasının ve Millî bir Türk Hükûmetinin esaslarını kurarak yine buradan harekete geçilmesinin isabetinden bahsetmişti" diyerek bu daveti kabul ettiğini bildirmişti.

Amasya'da fikir birliğine varılıp Kâzım Karabekir ve Cemâl Paşaların makine başında muvafakatları alındıktan sonra, verilen kararların tatbike konulmasına, ilgililere duyurulmasına sıra gelmişti. Mustafa Kemal Paşa yaveri Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi bulundukları Karanlık Oda'da AMASYA TAMİMİ'ni dikte ettirdi. Mülkî ve Askerî Makamlara şifre olarak bildirilen, İstanbul'da bulunan bazı zevata (Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Âkif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Nafia Nazırı Ferit Bey, Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferit Paşa, Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey) Mustafa Kemal Paşa'nın umumi bir mektubu ile birlikte gönderilen Tarihî Tamim'in metni ve fotokopisi aşağıdadır :

Şifre 194 **22.6.1969**

T A M İ M

1. Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti merkeziyemiz İtilâf Devletlerinin tesir ve mürakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir.

Bu hal milletimizi mâdum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azmü kararı kurtaracaktır. Milletin halü vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir hey'eti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu millî üzerine Anadolu'nun bilvücuh en emin mahalli olan Sivasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil vilâyatı Osmaniyenin her livasından ve fırka ihtilâfı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürati mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icabetmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı millî halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lâzımdır.

2. Vilâyatı Şarkiyemiz namına 10 Temmuzda Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için vilâyatı mezkûrenin Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzuruma müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da Sivasa vasıl olabileceklerinden Erzurum kongresinin azası da tensibedeceği zamanda içtimaı umumiye dahil olmak üzere Sivasa hareket edecektir.

3. İşbu mevadda göre murahhasların Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve saire ile intihabı ile tahrikleri hakkındaki delâleti aliyyei vatanperverilerini ve isimleriyle zamanı hareketlerinin iş'arını istirham eylerim.

4. Bu telgrafın vusulünün hemen iş'ar buyurulması rica olunur.

MUSTAFA KEMAL

Teşkilâtı askeriye ve milliyenin hiç bir suretle ilga edilmiyeceği, Kumanda'nın hiç bir suretle terk ve ahare tevdi olunmıyacağı, vatanın her hangi bir tarafından yeniden düşman işgal harekâtı vaki olduğu takdirde bunun umum orduyu alâkadar edeceği ve hasıl olan vaziyete nazaran memleketin müdafaasına müştereken tevessül olunacağı, esliha ve mühimmatın kat'iyen elden çıkarılmıyacağı hususları da Amasya toplantısında alınan kararlar cümlesindendir. Bu kararlara Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Millî Mücadele Hatıraları isimli eserinde (MUKADDES İTTİFAK) ismini vermektedir.

Amasya Tamimi bir ihtilâl beyannamesidir. Anadolu İhtilâli Amasya Tamimi ile ilk defa olarak yazılı prensipler haline getirilmiştir. Bu Tamim ile, vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli için halk isyana davet edildiği gibi, milletçe takip edilecek politika da tesbit edilmiştir. Bu tamimde yer alan millî hakimiyet, kayıtsız şartsız millî istiklâl ilkeleri o tarihten bu tarafa millî politikamızın değişmez esasları olmuştur. Lord Kinross' un çok yerinde olarak (Bağımsızlık Beyannamesi) olarak vasıflandırdığı Amasya Tamimi, taşıdığı geniş siyasi ve hukuki önem bakımından, Türk Devrim Tarihinin temel taşlarından biridir.

Anadolu İhtilâlinin Amasya Tamimi ile su yüzüne çıkıp şuur kazanması üzerine, İstanbul'daki işgal kuvvetleri makamları Babıâli üzerinde Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırması için baskıya başladılar. Daha önce İstanbul'a dönmesi için verilen emri dinlemiyen, "artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil tâbi olmak mecburiyetindedir" diyerek halkı ihtilâl bayrağı altına çağıran Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul Hükûmeti azletti.

Dahiliye Nazırı Ali Kemâl, 23/Haziran/1919 Tarihiyle Vilâyetlere gönderdiği şifrede; günün siyasetini kavrıyamamış olan Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Ordu Müfettişliği vazifesinde muvaffak olamadığını, İngiliz temsilcisinin isteği üzerine azledildiğini, son yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarını daha ziyade meydana vurduğunu ifade ettikten sonra: "Dahiliye Nezareti'nin size kat'i emri, o zatın mâzul olduğunu bilmek, kendisi ile hiç bir resmî muameleye girişmemek ve hükûmet işlerini ilgilendiren hiç bir isteğini yerine getirmemektir" diyordu. Böylece İstanbul Hükûmetinin Dahiliye Nazırı, Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesinin, İngiltere temsilcisinin isteği üzerine yapıldığını açıklamak suretiyle, devlet idaresinin İngilizlerin istek ve menfaatlerine göre yürütüldüğünü, millet ve tarih huzurunda itiraf etmekten çekinmiyordu.

[illegible]

[illegible]	[illegible]
D	1
F	39-2

[illegible]

Amasya Tamimi

A	N.44
D	1
F	39-1

مسوده

١٩٤

وطنك تمامیتی، ملتك استقلالی تهلكه ده در.

حكومت مركزیه ائتلاف دولتلرینك تأثیر و مراقبه سی آلتنده بولوندیغندن [illegible] مسئولیتك ایجابنی ایفا ایده مه مكده در. بو حال ملتمزی معدوم عد ایتدیریور.

ملتك استقلالنی ینه ملتك عزم و قراری قورتاره جقدر.

ملتك حال و وضعنی دریافت و صدای حقوقنی جهانه ایشیتدیرمك ایچون هر تورلو تأثیر و مراقبه دن آزاده بر هیئت ملیه نك وجودی الزمدر.

[illegible] آناطولینك [illegible] سیواسده بر ملی قونغره نك سرعتله انعقادی تقرر ایتمشدر.

[illegible] ولایات عثمانیه نك هر لواسندن [illegible]

[illegible] سرعتله [illegible]

[illegible]

[illegible] حالنده [illegible]

هر احتماله قارشی [illegible]

Dahiliye Nezaretinin emri, İstanbul'dan Mamuretülâziz Valisi olarak gönderilen Ali Galip'in Sivas'taki hainane davranışları, milli vicdanda mâkes bulamamış ve 26/Haziran/1919 günü Amasya'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa 27/Haziran günü Sivasta ordu ve halk tarafından coşkun bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştır. Dahiliye Nazırı Ali Kemal ise istifa etmek zorunda kalmıştır.

b. Amasya Mülâkatı ve Amasya Protokolü :

Damat Ferit 30/Eylül/1919 Tarihinde istifa etti. Yeni hükûmeti Ali Rıza Paşa kurdu. Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa'ya bir telgraf çekerek Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara ve millî teşkilâta riayet edilmesini, Meclisin toplanıp görevine başlamasından önce memleketin ve milletin mukadderatı ile ilgili kesin hiç bir teşebbüse geçilmemesini, sulh konferansına gönderileceklerin millî emellere vakıf ve ehil kimselerden seçilmesini istedi. Valiler ve Kolordu Komutanları da yeni Sadrıâzama baş vurarak halkı silâhlandırıp birbiri ile vuruşmaya sevkeden, ordunun dağılması ve neticede vatanın müdafaasız kalması için emirler veren eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın Meclis açılınca Harp Divan'ına verilmek üzere kaçmalarını önleyici tedbirler alınmasını, millî harekât aleyhinde mesai gösteren bazı valilerin azlini ve harp divanına sevklerini, Damat Ferit tarafından haksız yere azledilen bazı kimselerin eski vazifelerine iadelerini istediler.

Ali Rıza Paşa, Kemal Paşa'ya resmen cevap vermeye çekindi. 4/Ekim/1919 Tarihinde (Sivasta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Mümessilesine) çektiği telgrafla Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit edilen esasların ve teşkilâtın nede nibaret olduğu hükûmetince bilinmediğinden evvelâ bu kongre kararlarının acele bildirilmesini istedi. Böylece vakit kazanmak istiyen Sadrıâzama istediği bilgiler verildi.

Sadrıâzam Ali Riza Paşa, adressiz ve imzasız 4/Ekim/1919 Tarihli bir telgrafla da yeni hükûmetin memleketin saadet ve selâmetini sağlamak için kat'î bir azim sahibi olduğunu, Vilson prensiplerine uygun bir sulh yapmaya çalışılacağını, Meclis toplanıncaya kadar millî mukadderat ile ilgili kesin bir karar verilmiyeceğini, sulh konferansına millî emelleri müdrik ehliyet sahibi kimselerin gönderileceğini bildiriyor, buna mukabil anormal olan durumun devamının merkez ile Anadolu'nun birbirinden ayrılması neticesini doğuracağını, bunun da İstanbul'un tamamen yabancı işgaline düşmesine sebep olacağını ileri sürerek resmî dairelerin boşaltılıp hükûmete teslimini, hükûmet muhaberatının durdurulmasından vazgeçilmesini, hükûmet nüfuzunun her yerde tekrar kurulmasını, yabancılarla siyasî münasebetlere girişilmemesini ve seçimlere asla müdahale olunmıyacağının taahhüt edilmesini, netice itibariyle Anadolu'da teşekkül eden millî hareketin dağılmasını istiyordu.

Sadrıâzamın bu telgrafı, kime hitap ettiği belli olmadığı ve imza taşımadığı için iade edilmiştir. Ertesi günü bu telgrafın Sadrıâzam tarafından (Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti)ne yazıldığı bildirildi. Mustafa Kemal Paşa imzası ile verilen 5/10/1919 Tarihli cevapta isteklerin kabul edilmiş olduğunun anlaşıldığı, aradaki arzu edilmiyen anormal duruma Damat Ferit'in sebep olduğu, Hükûmetin millî teşkilâtı iyi karşıladığını ilân etmesi ile mütebaki bütün güçlüklerin halledilebileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa kabinensi bunun üzerine Hey'eti Temsiliye ile daha yakından görüşmeyi münasip görerek Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Anadolu'ya göndermyi teklif etti. Teklif Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul olunarak mülâkatın Amasya'da yapılması kararlaştırıldı.

Mülâkat gününden önce Kolordu Komutanlarının fikir ve mütalâalarını alan, Salih Paşa'ya mülâkata gelirken uğrıyacağı yerlerde millî teşkilât tarafından mutantan istikballer yapılması için ilgililere talimat vermeyi de ihmal etmiyen Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde, 16/10/1919 Tarihinde Sivas'tan hareketle 18/10/1919 günü Amasya'ya geldi.

Mustafa Kemal Paşa tarafından büyük tezahüratla karşılanan Salih Paşa ile, Amasya'da, 20/10/1919 Tarihinde başlıyan müzakereler 22/10/1919 Tarihinde hitam buldu. Bu taplantı tarihe Amasya Mülâkatı olarak geçti.

Üç gün süren müzakereler sonunda, ikişer nusha olmak üzere beş kıta protokol tanzim edildi. Bunlardan üçü (Salih Paşa'da kalacaklar Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından ve Heyeti Temsiliy'de kalacaklar da Salih Paşa tarafından) imza edildi. Mütebaki iki protokol ise, gizli kabul olunarak imza edilmedi.

Protokollerden 21/10/1919 Tarihli olanı muhteva itibariyle, kâmilen Salih Paşa'nın tekliflerinden ibaret olup, kabulünde Heyeti Temsiliye'ce bir mahzur görülmemiştir. Bu protokolün metni ve fotokopisi ilişiktir.

22/10/1919 Tarihli ikinci protokol, uzun süren müzakere ve münakaşaların zabıt özetidir. Bu müzakerelerde, Sivas Kongresi'nin 11/9/1919 Tarihli beyannamesinde yer alan maddeler üzerinde durulmuştur. Protokolde aşağıdaki esaslar kabul edilmiştir :

a) Hükûmetle millî teşkilât arasında uyuşma hasıl olmuş ve hiç bir anlaşmazlık kalmamıştır.

b) Milletvekili seçimi serbest ve müdahalesiz yapılacaktır.

c) Hükûmetin leh ve aleyhinde bir şey yapılmıyacaktır.

d) Sivas Kongresi kararları Meclisi Mebusan'ca kabul olunmak şartı ile esas itibariyle muvafık görülmüştür.

e) Meclisi Mebusan'ın emniyette olmıyan İstanbul'da toplanması caiz değildir.

22/10/1919 Tarihli üçüncü protokol, Mebuslar arasında İttihat ve Terakki'ye mensup ve orduda seyyiatlı eşhas bulunduğu takdirde, bunların Mebus intihabedilmesine meydan verilmemesi için Heyeti Temsiliye'ce irşat suretinde, sureti münasibede telkinat yapılacağına dairdir.

Gizli telâkki edilip imza altına alınmıyan dördüncü protokol aşağıdaki hususları ihtiva ediyordu:

1. Bazı Kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın divanıharbe tevdiine dair sâdır olan iradatı seniye ve evamiri sairenin tashih olunması.

2. Malta'ya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadet'e celpleri esbabına tevessül.

3. Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi.

4. İzmir'in tahliyesi için hükûmeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icabederse hafi talimat ile ahaliye mitingler akdettirilmesi.

5. Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarı'nın tebdilleri.

6. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kapı kapı dolaşıp ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7. Ecnebi parası ile satınalınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmesi.

8. Aydın kuvayı milliyesinin takviyesi ve iaşelerinin teshil ve temini, Donanma Cemiyeti'nin 400.000 Lirasından lüzumu kadarı hükûmet tarafından bu maksada tahsis olunacaktır.

9. Harekâtı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve âmali milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tayinlerinden evvel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi.

10. Garbi Trakya muhaşirlerinin sevk ve naklinin temini.

11. Acemi Sadun Paşa ve maiyetinin sureti münasibede ikdarı.

İmzasız beşinci protokol de, sulh konfe-

ansına gidebilecek zevatın esamisini ihtiva ediyordu. Bununla beraber bu hususta hükûmet, esasa riayet etmek şartı ile, serbest bulunacaktı.

Amasya mülâkatı ve Amasya Protokolle-i ile, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin ve onun Heyeti Temsiliye'sinin hukuki ve siyasi varlığı İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmış oldu. Müzakere- resmî olara kcereyan etmiş, taraflar neti-ye riayeti taahhüt eylemişlerdi. Heyeti Temsiliye, Meclisi Mesuban'ın İstanbul'da toplanmasının asla caiz olmıyacağı hakkındaki temel kanaat ve fikrini Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirmiş oluyordu. Verilen kararlarla İstanbul Hükûmeti Anadolu'nun daha sıkı bir şekilde kontrolüne girmiş bulunuyordu.

3. Atatürk'ün Amasya'yı Ziyaretleri :

Büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya ilk ve ikinci gelişleri, bundan önceki kısımda, Millî Mücadele Yıllarında Amasya başlığı altında izah edilmiştir.

Üçüncü gelişlerinde, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olarak 24/Eylûl/1924 Çarşamba günü Amasya'ya şeref vermişlerdir. Kulüs tepe önünde kalabalık bir halk kitlesi tarafından coşkun bir tezahuratla karşılanmışlardır. Kadınlardan müteşekbir grup, Sayın Cümhurbaşkanı'nın refikaları Lâtife Hanımefendiye buketler sunmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa orada aşağıdaki kısa hitabede bulunmuştur :

"Muhterem Amasyalılar,

Güzel ve sevimli memleketinizi birinci defa olarak, beş sene evvel yaşadığımız kara, felâketli bir günde ziyaret etmiştim. Bu acı günleri hatırlatırken o zaman azim ve sebat tavsiye ettiğimi de derhatır buyurursanız teşekkür ederim. Bütün vatandaşlarım gibi Amasyalılar da bu tavsiyemi hüsnükabul etmekte hiç tereddüt etmemişti. Bu gün bütün felâketlerden sonra yeni mesaimizde muvaffakiyet ve teceddüt yolunda emniyetle yürüyebilmek için aynı tavsiyeyi tekrar edeceğim. Cumhuriyet bayrağı altında vahdet, azim ve gayret en esaslı düsturumuz olmalıdır. Gösterilen hüsnü kabulden dolayı cümlenize teşekkür ederim."

Şehir baştan başa donatılmış, fener alayı tertiplenmiş, meydanlarda konserler verilmiştir. Gece, Belediye salonunda şereflerine verilen ziyafette, Gazi Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki konuşmayı yapmışlardır :

"Muhterem Amasyalılar,

Benim için, memleket için, inklâp için çok mühim günler geçirdiğimiz bir şehirde bulunuyorum. Bu şehrin muhterem ahalisi gecenin zulmetine rağmen, beni uzaklardan, çok parlak, çok hareketli, samimî tezahüratla karşıladılar. Bu dakikada bu kıymetli halkın, kıymetli mümessilleriyle, mensuplarıyla bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyatım, efkârım o kadar çok heyecan halindedir ki bunları ifade ve izah için beşeri lisanı gayri kâfi görüyorum. Biliyorsunuz ki kalbden kalbe yol vardır. Benim bu dakikadaki bütün hissiyatımı en vazıh bir surette kendi kalblerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz. Yalnız Amasya'da geçirdiğim günlere ait iki hatırayı ihya etmeden geçemiyeceğim. Biri, elyevm müftünüz bulunan Kâmil Efendi Hazretlerine aittir.

Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyeti hakikiyi anlamamışlardı, fikirlerde teşevvüş vardı, dimağlar adeta durgun bir halde idi. Ben burada bir çok zevatla beraber Kâmil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir camii şerifte hakikatı halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dedilerki: Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak icabederse, vatanın son ferdine kadar ölmeği göze almak lâzımdır. Padişah olsun, Halife olsun, isim ve unvanı her ne olursa olsun hiç bir şahıs ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çarei halâs halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır.

İşte Efendi Hazretlerinin bu mürşidane vukubulan vaız ve nasihatinden sonra her-

kes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kâmil Efendi Hazretlerini takdirle yad ediyorum. Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder.

İkinci hatıram şudur: Biliyorsunuzki yeni Türk Devleti, Türk Cumhuriyeti teessüs etmezden evvel bir çok kimseler büyük ecdadımızın sırtlarına yüklenerek muhtelif devletler ve muhtelif hükûmetler teşkil ettiler. Bunlar hiç bir vakit milletin mevcudiyetini tanımamışlar, ona hürmet etmemişlerdi. Milletin maddî ve manevî büyük mevcudiyeti, herşeyi, kendi şahsî makam ve menfaatlerinden ibaretti. Kendi mevkileri-için, kendi menfaatleri için milleti, memleketi feda etmekte asla tereddüt etmezlerdi. Çok vesileler, bilhassa en son hadiseler bunu ispat etmiştir.

Efendiler,

Milletin mevcudiyetini tanımağı zül addedenler, kendilerinin Allah'ın gölgesi olduğunu iddia gafletinde, cür'etinde, sahtekârlığında bulunanlar en nihayet bu mukaddes varlığa ilk defa bu şehirde hürmete mecbur edilmiştir. Bu noktayı izah için bir iki kelime ilâve edeyim. Cümleniz hatırlarsınızki, Sivas Kongresi'nden sonra Hey'eti Temsiliye milletin iradesini temsil etmek üzere teşekkül etmiş idi. Ben Hey'etin Riyasetinde idim. Demin izah ettiğimiz makam sahiplerinin bir murahhası Millet Mümessilleriyle karşı karşıya gelmeyi kabul ederek İstanbul'dan buraya, Amasya'ya gelmişlerdi.

Ben milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını esas olarak ihtiva eden bir itilâfnameyi o murahasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya, İnklâp ve Cumhuriyet Tarihinde daima ehemmiyetini muhafaza edecek bir mevki ihraz eylemiştir. Efendiler, beş sene sonra Amasya'da geçirmekte olduğum bu dakikaların bence çok kıymetli olduğunu beyan etmekle iktifa ediyorum."

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Amasya'yı, 18/Eylûl/1928 Salı günü, dördüncü defa şereflendirdiler. Beraberlerinde Başbakan ve İçişleri Bakanı da bulunduğu halde Tokat'a giderlerken, Amasya'da iki saat kadar tevakkuf eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, memurları ve halkı Türk Alfabesi'nden imtihan etmişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya son gelişleri Kasım/1930 Tarihindedir. Doğruca Ortaokul'a giden Sayın Cumhurbaşkanı, öğrencilere çeşitli sorular sormuş ve çok memnun kaldığı cevaplar almışlar ve dilekleri dinlemişlerdir.

Atatürk'ün Amasya'dan Ayrılışlarını Gösteren İki Hatıra

